KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVIII. évfolyam. Január–Február. 1. füzet.

Jézus és a törvény.

Irta: Gálfi Lőrinc.

Jézus a törvény alatt született (Gal. 4. $_4$). Minden tudósításunk róla elismeri, hogy ő vallásos zsidó szülők gyermeke volt, kik a törvény rendelkezéseinek eleget tettek (Lk. 6. $_{21-24}$, $_{39-41}$). Ha a gyermekkoráról szóló tudósítás a harmadik evangéliumban történeti alapon áll, úgy a Jézus szülei és velük Jézus is, legalább tizenkét éves korától, minden esztendőben felmentek Jeruzsálembe a törvény rendelete szerint. Felnőtt korában a zsinagógákban tanított (Mt. 4. $_{23}$; Mk. 1. $_{39}$; Lk. 4. $_{15}$, $_{44}$). Így a születés, nevelés, hagyományok, környezet és hajlam, szóval mindaz, ami a közönséges emberek világfelfogását és jellegét megszokta határozni, Jézusnál a törvény, vagyis a zsidó egyházállam érdekét szolgálta. Öntudatos férfi korában, amikor szellemét már mindenki bámulja, mert tanításai nem olyanok, mint az írástudókéi (Mk. 1. $_{22}$; Mt. 7. $_{29}$) s amely időről már számos tényt jegyeztek fel róla tudósítóink, Jézust szintén a törvény szolgálatában találjuk, ki nem azért jött, hogy a törvényt eltörölje, hanem hogy az betöltse (Mt. 5. $_{17}$).

Ő, mint a törvény igazi fia (bén hattorah), teljes meggyőződéssel vallotta, hogy a törvényben az isten akarata van kifejezve és ezért állítja, hogy könnyebb a mennynek és a földnek elmulnia, hogynem a törvényből egy pontocskának elesni (Lk. 16. $_{17}$). Sokkal nagyobb tekintélye volt tehát előtte a törvénynek, mint akár a legszigorúbb farizeus előtt is. Ő a szigorú farizeusokat is megvádolja, hogy az isten beszédét és parancsolatját félreteszik, hogy a maguk rendelését tartsák meg (Mk. 7. $_{8-13}$). A sadduceusok okoskodásáról is azt állítja, hogy ők nem ismerik az írásokat, sem az isten hatalmát (Mk. 12. $_{18-27}$). Mikor az írástudó megkérdezte őt, hogy melyik az első minden parancsolatok között, Jézus a törvény szavaival felel a kérdésre (Mk. 12. $_{28-34}$). A gazdag embert pedig,

aki az örökéletet akarja megnyerni, szintén a törvény megtartására utasítja. A papok jogát és kötelességét nemcsak ismeri, hanem arra figyelmezteti is őket (Mt. 12. $_{5-9}$). A házasság szentségét a törvény szavaival védi kortársainak visszaélései ellen (Mk. 10. $_{6-12}$). Az üzérkedőket a templomból az írás szavaival üzi ki: „nincsen-e megírva: Az én házam imádság házának neveztetik minden nép között; ti pedig rablók barlangjává tettétek azt (Mk. 11. $_{17}$). Még ellenségeiről, az írástudókról és farizeusokról beszélve is azt mondja Jézus a sokaságnak és tanítványainak, hogy azok a Mózes székében ülnek s ezért amit azok parancsolnak, azt meg kell tartani és megcselekedni (Mt. 23. $_{2-3}$).

Hogy Jézus valamikor áldozatot vitt volna a templomba a törvény rendelkezései szerint, arról tudósításaink semmit sem jegyeztek fel. Azonban a meggyógyult bélpoklost utasítja, hogy menjen el a paphoz, mutassa meg magát neki és vigye el az ajándékot, amelyet Mózes rendelt volt (Mt. 8. $_{4}$ v. ö. Lk. 17. $_{14}$). A templomi adó alól ő magát és tanítványait is menteseknek hitte, de azért Péternek meghagyja, hogy fizesse azt meg mindkettőjükért (Mt. 17. $_{24-27}$). Hasonlóképen a világi adóról is ellenségeinek fondorkodó kérdésére kijelenti, hogy adják meg, ami a császáré a császárnak s ami az istené az istennek (Mt. 22. $_{21}$).

Ha az ő különös tanításait, az ő saját üdvtervét és teológiai nézeteit vizsgáljuk, Jézust ott is *nemzete hű fiának*, modern nyelven szólva *sovén zsidónak* találjuk. Ő a saját működésében is csak az ótestamentumi istenterv megvalósulását, a törvény igazi betöltését célozta (Mk. 9. $_{12}$; 12. $_{10-36}$; 14 $_{27-49}$; Lk. $_{22-37}$) és a Márk evangeliuma szerint (11. $_{1-10}$) maga intézkedik arról, hogy az ő bevonulása Jeruzsálembe megfeleljen a messiási várakozásoknak külsőleg is (Zak. 9. $_{9}$). Az általa hirdetett isten országába első sorban a zsidók a hivatalosak és sajnálattal látja, hogy ők megvetik azt és a vámszedők és parázna nők is hamarább jutnak oda, mint a hivatalosak. Jeruzsálembe azért megy, mert nem lehetséges, hogy a próféta Jeruzsálemen kívül vesszen el és honfiúi szívének mély bánatával síratja el: Jéruzsálem, Jéruzsálem, ki megölöd a prófétákat és megkövezed azokat, akik hozzád küldettek, hányszor akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképen a tyúk az ő kis csirkéit az ő szárnyai alá és ti nem akarátok (Lk 13. $_{34}$). És amikor tanítványait elbocsátja hivatásuk teljesítésére, mint a juhokat a farkasok közé (Mt. 10. $_{16}$), ezt az utasítást adja nekik: pogányok

útjára ne menjetek és samaritánusok városába ne menjetek be, hanem menjetek inkább Izrael házának eltévelyedett juhaihoz. Ő tudta, hogy nincs próféta tisztesség nélkűl, csak a maga hazájában (Mk. 6. $_4$), de azért népéhez volt a legtöbb reménnyel és elcsudálkozik, ha hitet talál Izraelen kívül is (Lk. 7. $_9$).

Ez adatokat még lehetne szaporítni, de a felsoroltak is bőségesen elegendők annak feltüntetésére, hogy Jézus a törvény iránt a legjobb indulattal és a legnagyobb tisztelettel volt. És mégis neki kellett a törvény által meghalnia. Miért? El kell gondolkoznunk e kérdésre adandó feleleten. Az egyházak hivatalos magyarázatai szerint azért, mert isten ezt így tervezte . . . és boldogok, akik ezt hiszik. De a tudomány, a valóság után törekedő kutatás e feleleten nem nyugszik meg. A történeti adatok a próféták és mártirok megöletéséről egészen más nemű magyarázatokat adnak. Nem isteni célokat valósítnak meg azok, hanem ellenkezőleg mindig emberi önző érdekeket szolgáltak és az isteni célokat mindíg gátolták. A Jézus megöletésének okát a Máté evangéliumának klasszikus fejezete, a 23-ik, magyarázza meg történelmileg, mely a Jézus korának vezetőit, a farízeusokat és írástudókat más történeti adatokkal összhangzóan, de művészi vonásokkal állítja elénk. Valószínüleg nemcsak az evangélium szerkesztőjének leírásai e mondatok, hanem a Jézus megfigyeléseinek és itéleteinek összefoglalásai.

Jézus szerint az írástudók és farizeusok a Mózes székében ülnek. Amit parancsolnak, jók, de amit cselekszenek, rosz. Ők mondják a jót, de nem cselekszik. Ők elhordozhatlan terheket kötöznek egybe és az emberek vállaira vetik; de ők az ujjukkal sem akarják azokat illetni. Ők minden dolgaikat csak azért cselekszik, hogy lássák őket az emberek. Megszélesítik homlokszíjjaikat, megnagyobbítják köntöseik peremét és szeretik a lakomákon a főhelyet és a gyülekezetekben az előlülést, a piacokon való köszöntéseket és a „mester“ megszólítást. A menyországot bezárják az emberek előtt, hogy mások se mehessenek be. Jézus képmutatóknak, vagy szószerinti fordításban szinészeknek nevezi őket, kik felemésztik az özvegyek házát, de színből hosszasan imádkoznak; megkerülik a tengert és a földet, hogy egy pogányt zsidóvá tegyenek s ha azzá lett, a gyehenna fiává. De ma már farizeuson nem csak azt értjük, ki a saját érdekének megfelelő szerepeket lejátszik, hanem azt a szőrszálhasogató írástudót is, aki a templom aranyát nagyobbnak tartja a templomnál, az oltáron levő ajándékot az oltárnál, a királyi

széket annál, aki abban ül „Jaj néktek, képmutató írástudók és farizeusok, mert megtisztítjátok a pohárnak és tálnak külsejét, belül pedig rakvák ragadmánnyal és mértéktelenséggel . . . Mert hasonlatosak vagytok a meszelt sírokhoz, amelyek kívülről szépeknek tetszenek, belül pedig holtaknak csontjaival és minden undoksággal rakvák . . . Mert építitek a próféták sírjait és ékezgetitek az igazak síremlékeit . . . Kígyók, mérges kígyóknak fajzatai, miképen kerülitek ki a gyehenna büntetését?"

A farizeizmus gonoszsága még nem volt régi a Jézus idejében. A régi prófétákat inkább a sadduceizmus bűne ölte volt, kik nyilt erőszakkal, bevallott önérdekkel és kijelentett hitetlenséggel hajtották végre a próféta öléseket. De az új gonoszságot még a nép nem látta világosan és annak mívelői ájtatos szentek köpenyében el tudtak rejtőzni a tömeg itélete elől. A Jézus prófétai látása és erkölcsi önérzete kellett ahoz, hogy egy társadalmilag és vallásilag tisztességesnek mutatkozó osztályban meglássa a romlottságot és feltárja azt mások előtt is egész undokságában. A fogság keserű tapasztalatai a népet általában Jávehoz vezették volt. A pogányok templomai és berkei már nem vonzották a zsidókat magukhoz s épen a farizeus párt ezrével áldozta fel életét az idegen, különösen pedig a római uralom ellen a szent város és a templom megvédésére. A templombajárás, a szombat megtartása, a bőjtölés és alamizsnálkodás olyan követelményekké lettek, amelyek nélkűl társadalmi tisztességre és elismerésre senki sem számíthatott. Aki bőjtölt, annak mosdania nem volt szabad, hogy láthassák az emberek azonnal. Akik pedig alamizsnát osztogattak, azok kürttel tudatták azt (Mt. 6. $_2$). Jézusnak figyelmeztetnie kellett tanítványait arra, hogy kenjék meg a fejüket és mossák meg arcukat, amikor bőjtölnek (Mt. 6. $_{17}$).

E mosdatlan bőjtölés és kikürtölt alamizsnálkodás mindenesetre nagy változás volt, mert akik e divatnak hódoltak, azok a törvényes rendnek és a hazafias érzésnek buzgó védői, zélotái lettek. Azonban a változás csak külső és önző volt. A divat és konvencionálitás hősei nagyon ritkán hősei az erkölcsnek és vallásnak. Hű képét látjuk az ilyen önelégült farizeusnak abban, aki a vámszedővel együtt imádkozott a templomban (Lk. 18. $_{10}$ s köv.). Kétségünk sem lehet az iránt, hogy a zsidók között sokan akadhattak, akik az új divatot jól tudták kamatoztatni is. Azonban hol van a szív és a lélek a maga istenéhez való viszonyában?

Jézus ezt nem találta meg a farizeusban és feltétette vele a kérdést, hogy vajjon a megváltozott embernek utolsó állapota nem gonoszabb-e az elsőnél. A Jézus példázata szerint gonoszabb, mert mikor a tisztátalan lélek visszatér az emberbe, más hét lelket vesz maga mellé, gonoszabbakat magánál (Mt. 12. $_{42-45}$). A farizeizmus bűne, mely az erény és vallásosság álarca alatt rejtőzik, sokkal mélyebben eszi magát a lélekbe és ott sokkal nagyobb rombolást okoz, mint a nyílt és bevallott bűn. Megrontja a lélek öszhangját, a létezés örömét és azt a gyönyört, amit csak a valóság élvezése nyujthat. Ezt a bűnt Jézus nem tudta kiirtani, de annak aljasságát Jézus által ismerte meg a világ.

Jézusban, mint minden jeles emberben, az ész és szív, az érzés és gondolat nemcsak megvolt, ami az ő idejében még ritkább tünemény volt, mint napjainkban: hanem e két tehetség összhangban is állott nála, amit korunkban is csak nagyon ritkán látunk egy embernél. És a teljes embert alkotó harmadik tehetség, az akarat, őt épen az erkölcsbiró és reformátor hálátlan szerepéhez juttatta, kinek akaratát érvényesítnie akkor is épen olyan nehéz volt, mint ma s amilyen nehéz még nagyon sokáig lesz. Ő nem tudott a törvény együgyű imádója, betűinek rabszolgája maradni, hanem szabad lelke sas szárnyakkal emelkedett annak nyügeitől megszabadulva a magasba. Szerinte a törvény nem az volt, ami köteteket tölthetett meg, több, egymásnak ellentmondó és részletes állításaival, a józan eszet és emberi érzést kihívó formaságaival, amelyet kiki saját lelkének mintájára vagy érdekei előmozdítására alakíthatott és alakított s melyhez csak a korszak ügyvédei és birói, az írástudók és papok érthettek: hanem az istennek szava, az istennek lelke volt az, amelyet az ember, az isten fia, kit isten a saját képére és hasonlatosságára teremtett, teljesen megérthet; istennek akarata, amelynek teljesülnie kell, mint a világegyetem minden törvényének, amelyből egyetlen iota vagy egyetlen pontocska el nem mulik, míg az ég és a föld elmulik. A törvénynek ezért tökéletesnek kell lennie, amint isten maga tökéletes; ami pedig nem tökéletes, az nem istennek a törvénye, hanem csak változó és elmuló emberi intézmények, többnyire a törvény meghozói és kezelői érdekeinek szolgálatában, amelyeket el kell törölni, mihelyt az isten törvényével ellentétbe jőnek. Amint istennek szelleme áthatja a nagy mindenséget s abban e földön az emberek térhez és időhöz kötött életét; úgy az ő

akaratának, a törvénynek is át kell hatnia az emberi törvényeket és az emberek cselekedeteinek olyan irányt adnia, amely a törvénnyel ellentétbe nem jöhet. Mert nem törvény az, ami az isten akaratával ellentétbe jő.

Ezért látjuk, hogy Jézus igen gyakran szembehelyezi magát azzal, amit a közönséges felfogás törvénynek nevezett. A hegyibeszédben már egész sorozatát találjuk azoknak a példáknak, amelyekben az ótestamentumi törvényeket bírálja és elégteleneknek, hiányosaknak ítéli. Nyiltan kijelenti tanítványainak, hogy ha az ők igazságuk nem több az írástudók és farizeusok igazságánál, semmiképen sem mehetnek be a mennyeknek országába (Mt. 5. $_{20}$). Az evangeliumok írói különös előszeretettel sorolják föl az egyes tényeket, amelyeknél Jézus szemben áll az írástudók felfogásával és a régi törvénnyel. *Ő eszik a vámszedőkkel és bűnösökkel*, t. i. azokkal a zsidókkal, akik a kóser étkezéssel felhagytak (Mk. 2. $_{16}$) és kijelenti, hogy az étel nem fertőzteti meg az embert (Mk. 7. $_{19}$ $_{20}$). Tanítványai is kiküldetésükben azt ehetnek és ihatnak, amit adnak nekik. (Lk. 10. $_{7}$). Tőle ezt kérdezik: mi az oka, hogy Jánosnak és a farizeusoknak tanítványai bőjtölnek, a te tanítványaid pedig *nem bőjtölnek?* (Mk. 2. $_{18}$). Jézus azt feleli, hogy az ő tanítványai is bőjtölni fognak, amikor lesz reá okuk, de ugyanakkor mondja el az új folt és ó ruha, az új bor és a régi tömlő hasonlatait is. Mikor tanítványai szombat napon kalászokat téptek és azokból a magvakat megették, a farizeusok azt kérdezték Jézustól: miért mivelik azt *szombatnapon, amit nem szabad?* És Jézus Dávidra hivatkozott, ki megette a szent kenyereket, amelyeket megenni nem szabad csak a papoknak, és adott a társainak is; és kijelentette nekik, hogy a szombat van az emberért és nem az ember a szombatért. (Mk. 2. $_{27}$). Másutt meg a törvényből mutatja ki, hogy „szombatnapon megtörik a papok a szombatot a templomban és nem vétkeznek (Mt. 12 $_{5}$). Amikor Jézus szombatnapon gyógyított, a zsinagógafő haraggal veti ezt Jézusnak a szemére. Jézus pedig képmutatásnak tartja azt, hogy a farizeusok szombatnapon nem segítik embertársaikat, holott marháiknak e napon is segítnek. (Lk. 13. $_{14}$ $_{16}$; 14. $_{1-5}$).

Jézus tehát szabadon bírálta a törvényt és a hagyományokat Azoknak hiányait kimutatja, amikor azt állítja, hogy a házassági törvény, amelyet Mózes hozott, csak célszerüségi okokból, a szivek keménysége miatt (Mt. 19. $_{8}$) engedte meg a feleség elbocsá-

tását, de házasságtörő, aki azt a házasságot megsemmisítő egyetlen ok (paráznaság) nélkül megcselekszi. A hagyományos vak hitet is megtámadja, mikor azt kérdezi: mi módon mondják az írástudók, hogy Krisztus Dávidnak fia? (Mk. 12. $_{35}$). És a betűszerinti csupa megtartást elítéli, mint semmitérőt. Ő a törvény teljesítésében mindig az erkölcsi értéket és nem a puszta engedelmeskedést és az ez által elérhető dicséretet és más szolgai jutalmakat becsülte. Érezte, hogy a törvény által megkivánt cselekedetek mindenikében van jó és helyes is, de van olyan is, amely az általa érzett erkölcsi szinvonalnak már nem felel meg. Ezért a törvényt így idézi: „hallottátok, hogy megmondatott a régieknek". (V. ö. Mt. 5. $_{27.\ 31.\ :3.\ 38.\ 43}$), s valószinüleg tőle származnak az ó ruháról és új foltról, a új borról és a régi tömlőkről szóló hasonlatok is, amelyek t mind a három szinoptikus evangelium ismeri. Ő a törvény egyes, különálló rendelkezéseiben épen úgy kereste az elvet, a rendszert, az összefüggést és egységet, mint a természettudós a külső jelenségekben, vagy a bölcsész a gondolkozás tényeiben. Ő elsősorban moralfilozófus volt, ki az erényeket és kötelességeket öntudatosan egységre óhajtotta visszavezetni és vissza is vezette.

Tanításának legfőbb elvei, amelyeket sem a rozsda, sem a moly meg nem emésztett, épen ezen egységrevezetés szolgálatában állanak. A társadalmi kötelességek legfőbb elve ma is abban az aranyszabályban van letéve, amelyet ő adott: amit akartok, hogy az emberek ti veletek cselekedjenek, mindazt ti is úgy cselekedjétek azokkal; mert ez a törvény és a próféták" (Mt. 7. $_{12}$ v. ö. Lk. 6. $_{31}$).

Egy alkalommal egy írástudó farizeus kérdezte meg tőle, hogy melyik az első minden parancsolatok között az első. És Jézus így felelt: Minden parancsolatok között az első: halljad Izrael, az úr, a mi istenünk egy úr. Szeressed azért az urat, a te istenedet, teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes erődből. Ez az első parancsolat. A második pedig hasonlatos ehhez: szeresd felebarátodat, mint magadat. Nincs más ezeknél nagyobb parancsolat" (Mk. 12. $_{28-31}$ v. ö. Mt. 22. $_{34}$ Lk. 20. $_{39}$). Jézus e mondásához az első evangelium még hozzátoldja, mint a Jézus szavait: „e két parancsolattól függ az egész törvény és a próféták". Aki az öntudatot, a lelket szereti vizsgálni, alig tud e történettől megszabadulni s ezért végig kell azt kisérnünk. Az írástudó akkor így válaszolt: Jól van, mester, igazán mondád, hogy egy isten van

és nincsen kivüle más. És szeretni őt teljes szívből, teljes elméből, teljes lélekből és teljes erőből és szeretni az embernek felebarátját, mint önmagát, többet ér minden égő áldozatnál és véres áldozatnál". Jézus pedig látván, hogy bölcsen felelt vala, monda néki: „Nem messze vagy *az isten országától*".

E kettős parancsban is az elvonásra, az egység keresésére nyilt példát találunk. Az elvont igazság nagyságát még az írástudó farizeus is belátta, kiknek osztályát pedig Jézus a nép vak vezetőinek és erkölcsileg halottaknak tartotta. A kifejezett elv egységét mintha a parancs kettős volta kissé zavarná, de már Jézus is az isten iránti szeretetet mondotta elsőnek minden parancsolatok között, amelynek a második csak következménye, s az írástudó is az elsőt tartotta a lényegnek. És e legfőbb elvet, a törvény és a próféták összefoglalását Jézus más alkalommal is kifejezésre juttatja tanításaiban, amelyekből azt bővebben meg tudjuk érteni. Az ő felfogásában e világ az *isten országa* volt, amelyben isten akaratának kell uralkodnia. Ő azért imádkozott, hogy jöjjön el az isten országa és legyen meg az ő akarata e földön. Az írástudónak is azt mondja, hogy nincs messze az isten országától, ha átérzi az isten iránti nagy parancsolat igazságát. Más alkalommal nyiltan kijelenti, hogy a törvény és a próféták Keresztelő Jánosig valának; az időtől fogva pedig az istennek országa hirdettetik (Lk. 16. $_{16}$., v. ö. Mt. 11. $_{13}$). A Máté evangeliumának vallásos és erkölcsi érzékkel biró nagy írója őrizte meg Jézusnak nagy összefoglaló mondását: keressétek először az isten országát és az ő igazságát (6. $_{33}$) és a másikat, mely nem kisebb ennél: legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes (5. $_{48}$).

Jézusnak e még soha meg nem értett, vagy legalább keresztények által sem követett nagy mondásaiban van lefektetve az az erkölcsi legfőbb elv, mely minden kötelességet meghatároz, minden erényt egyesít és minden törvényt összefoglal. Nevezhetjük ezt Jézussal az isten országa keresésének, az isten szeretésének, erkölcsi tökéletességnek, az istennek tetsző igazságosság keresésének, istenfiúságnak, vagy legtisztább értelemben tán *istenhez való erkölcsi hasonlóságnak*. A Jézus felfogásában ez az első, a legnagyobb és egyetlen érték, amely minden egyébnek, az egész életnek és az egész mindenségnek értéket ad. Isten tökéletes: az embernek is annak kell lennie, hogy legyen fia az ő mennyei atyjának (Mt. 5. $_{45}$). Isten felhozza az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és

erőt ád mind az igazaknak, mind a hamisaknak: az embernek is szeretnie kell felebarátot és ellenséget egyaránt.

E jézusi elv megértése után Jézusnak csaknem minden mondása, cselekedete és ítéletei a törvény mellett és ellen egyaránt érthetőkké lesznek. Aki áldozni megy az oltár elé és eszébe jut ott, hogy atyjafiának panasza van ellene, hagyja ott az ő ajándékát az oltár előtt és előbb béküljön ki az ő atyjafiával (Mt. 5. $_{23}$ $_{24}$). Aki csak haragszik az ő atyjafiára oknélkűl, méltó az ítéletre, s aki felebarátját csak bolondnak nevezi, méltó a gyehenna tüzére (Mt. 5. $_{22}$). Jézus nem a külső cselekedetet, hanem mindíg a szivet, a lelkületet vizsgálja, hogy az hasonló-e erkölcsileg az istenhez. Áldozás, ima, alamizsnálkodás és böjtölés önmagukban, a csupa véghezvitel által semmit sem érnek. Ha pedig ezeket azért teszi valaki, hogy az emberek lássák és dicsérjék, bűnösök is (Mt. 6. $_{5}$).

Ez egy óriási nagy lépés volt az isten országa felé a zsidó legalizmus és ceremonializmus birodalmából, amely az akkori megszabott törvényes cselekedeteket és különösen a vallásos gyakorlatot tövében támadta meg. Nem lehet tehát csodálkoznunk, hogy Jézus e téren szemben találta magát a közfelfogással is, de különösen a farizeusokkal, az írástudókkal és a papokkal. Ez volt az az új bor, amelynek új tömlők kellettek. Jézus a vallást a szertartások végzése helyett a lélek vallásává akarta tenni s ezért akadhattak vallatásánál tanuk, kik bizonyították, hogy Jézus ezt mondotta: lerontom ezt a kézzel csinált templomot és három nap alatt mást építek, amely nem kézzel csináltatott (Mk. 14. $_{5}$). Ő az emberi lelket tekintette ilyen templomnak, amelyben isten nem áldozatot, hanem irgalmasságot, szeretetet követel (Mt. 9. $_{13}$; 12. $_{7}$). Ez lehet az a ruha is, amelyet a király az ő fiának menyegzőjén a jelenlevőktől megkövetel (Mt. 22. $_{11-13}$). Ez hiányzott az írástudóknál és farizeusoknál, akik Jézus szavai szerint megdézsmálták a mentát, a kaprot és a köményt, de elhagyták amik nehezebbek voltak, az ítéletet, az irgalmasságot és hívséget (Lk. szerint az isten szeretetét); megszürték a szunyogot, a tevét pedig elnyelték (Mt. 23. $_{23-24}$); akik bezárták az istennek országát az emberek előtt, de felemésztik az özvegyek házát (23. $_{13}$ $_{14}$).

Jézus a törvény ellen semmit sem tett, hanem azt csak betölteni akarta. A szertartások végrehajtása ellen is kifogása csak akkor volt, amikor azok az erkölcsi tökéletesség rovására hajtattak végre, és tanítványainak teljes szabadságot engedett, hogy azokat

betartsák, vagy megszegjék De az erkölcsi tökéletességet, az istenhez való hasonlóságot olyan kötelező parancsnak tekintette, hogy annak érdekében bárhol és bárkivel szembe szállott, tekintet nélkül annak következményeire. E kényszerítő parancs, e categoricus imperativus vezette őt Jeruzsálembe, ez kényszerítette a templom megtisztítására, ez adta szájába a legerősebb kifejezéseket és a legélesebb hasonlatokat, amilyeneket az ő szelid és alázatos lelkétől alig lehetett várni. Tanítványait is arra tanította, hogy ne féljenek azoktól, akik a testet ölik meg, hanem attól, aki mind a lelket, mind a testet elvesztheti a gyehenna tüzében t. i. az istentől (Mt. 10. $_{28}$). „Mert nem ti vagytok, akik szóltok, hanem a ti atyátoknak lelke az, aki szól tibennetek (ib. 20. v.)

Istennel szemben azonban teljes szeretetet, alázatosságot és őszinteséget követelt. Szerinte nem a dicsekedő farizeus imája kedves isten előtt, hanem a bünösségének tudatában levő vámszedőé (Lk. 18. $_{10}$ $_{14}$). Áldozattal, imával, bőjtöléssel és alamizsnálkodással sem lehet isten előtt érdemeket szerezni. Hanem istennek az az igazi szolgája, aki minden parancsolatot teljesit és magát mégis haszontalan szolgának tartja, mert csak azt cselekedte, ami kötelessége volt (Lk. 17. $_{10}$). Az isten iránt való szeretet csaknem kifejezhetetlen dolog Jézus előtt s ezért mondja a nagy parancsolatot olyan sok szóval: szeressed az urat, a te istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből, teljes elmédből és teljes erődből. Másutt az istenben való hitet kivánja olyan oly erős körülírással, amint csak teheti, úgy, hogy egészen a képtelenség határáig viszi: Ha valaki azt mondja ennek a hegynek: kelj fel és ugorjál a tengerbe és szivében nem kételkedik, hanem hiszi, hogy amit mond megtörténik, meg lesz neki, amit mondott (Mk. 11. $_{23}$). S ismét más helyen tanítványainak azt mondja: ha annyi hitetek volna, mint a mustármag, azt mondanátok ez eperfának: szakadj ki gyökerestől és plántáltassál a tengerbe, és engedne néktek (Lk. 17. $_{6}$). E képtelenségnek látszó leírás azonban csak azt fejezi ki, hogy istenben erősen, nagyon erősen kell hinni, úgy, hogy ahoz kétkedésnek árnyéka se férhessen.

Az istenhez való hasonlóság és szeretet azonban a földi életben az emberekhez való szeretetben, a társadalmi erkölcstanban nyeri meg a maga gyakorlati értékét, tehát a második parancsolatban, mely az elsőnek csak következménye. Ha isten tökéletes, úgy nekünk is tökéleteseknek kell lennünk. Ha isten mindenkit

szeret, úgy nekünk is mindenkit kell szeretnünk. Ha isten önzetlen, úgy nekünk is önzetleneknek kell lennünk. E tökéletesség, szeretet és önzetlenség mértéke azonban nem a külső cselekedet, hanem az a lelkület, amelyből a cselekedet fakad. A szegény özvegy két fillérje több volt Jézus előtt, mint a többi mind, amit a gazdagok a templom perselyébe vetettek (Mk. 12, $_{43-44}$).

A szeretet gyümölcse a *megbocsátás*, amelyet Jézus szerint nem hétszer, hanem hetvenhétszer is kell gyakorolni az ellenünk vétőkkel (Mt. 18. $_{21}$). E megbocsátás azonban nem elnézés és szemethunyás, hanem megkívánja, hogy a sértő a tettét megbánja (Lk. 17. $_{4}$). Isten is csak bevallás és megbánás után bocsát meg s így a megbocsátás *nem egyoldalú* tény. A bocsánat mindig készen állhat úgy nálunk, mint istennél, de az teljessé csak a másik fél megbánásával lehet. Isten csak úgy bocsáthatja meg a mi bűneinket, ha mi is megbocsátottuk azt embertársainknak. S valóban nincs erkölcsileg inkább elitélhető jellem, mint a kegyetlen szolga (Mt. 18. $_{23}$ $_{35}$), kinek a király elengedte az ő adósságát, ő pedig megragadta, fojtogatta és börtönbe vetette az ő adósát.

A szeretet hiányára vall a *mások oknélküli megítélése*, mikor valaki másnak a szemében a szálkát nemcsak észreveszi, hanem ki is akarja azt nagy kegyesen venni, de nem látja a nagy gerendát, mely az ő szeméből lóg ki (Mt. 7. $_{1}$ $_{5}$). Aki felebarátját bolondnak nevezi, méltó a gyehenna tüzére (Mt. 5. $_{22}$). De elnézést Jézus e tekintetben sem kíván, hanem megengedi és megkívánja a magán szemrehányást és dorgálást (Lk. 17. $_{3}$), sőt a sérelemnek a mások ítélete elé vivését is (Mt. 18. $_{15}$ sköv.). Mikor azonban valaki meg van győződve arról, hogy erkölcsileg vakkal, erkölcsileg halottal van dolga, hol az az állapot van, amelyet ma *moral insanity* néven nevezünk meg, Jézus tanácsa az, hogy „ne adjátok azt, ami szent, az ebeknek, se gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé" (Mt. 7. $_{6}$). Ilyen forma tanácsa van a gonoszság, az erőszak és kényszer esetére is: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik arcodat is; aki elakarja venni a te alsó ruhádat, engedd oda neki a felsőt is; aki kényszerít téged egy mértföld útra, menj el vele kettőre (Mt. 5. $_{39}$ $_{41}$).

Vajjon az ilyen szeretet nem vezet-e visszavonulásra és nem akadálya-e a fejlődésnek? Jézus szerint nem. Épen az találja meg az ő életét, aki szolgálatban és önfeláldozó szeretetben elveszíti azt (Mk. 8. $_{35}$). A szeretet a tökéletességnek bizonysága s csak ez

által lehet az ember hasonló az ő prototypusához, az istenhez, a jóság egyetlen mintájához (Mk. 10. $_{18}$). Csak ebben vannak a lelki, a mennyei kincsek, amelyek semmiképen el nem vesznek (Mt. 6. $_{19}$ $_{21}$). Hanem az veszti el életét, aki önzően eszik, iszik és gyönyörködik (Lk. 12. $_{19}$), akinek nehezebb bejutni az isten országába, mint a tevének átmennie a tű fokán s aki nem istenben gazdag.

Jézus szerint a szeretetnek ez élete nem könnyű, hanem szoros kapú és keskeny út vezet hozzá és kevesen vannak, akik megtalálják azt. Tágas az a kapú és széles az az út, amely a veszedelemre visz és sokan járnak azon Mt. 7. $_{13}$ $_{14}$). Isten, a jó gazda, munkát követel és a tétlenekhez így szól: miért álltok itt egész napon át hivalkodván (Mt. 20. $_{6}$). A reánk bizott talentumokat számonkéri és a haszontalan szolgát a külső sötétségre veti (Mt. 25. $_{30}$). De munkásait nem a végzett munka mennyisége szerint fizeti, hanem az odaadás, a szeretet arányában. A tizenegy órakor felvett munkás annyit kap, mint a reggel felfogadott s a keresztfán megtérő bűnös még ott lehet Jézussal a paradicsomban.

Azonban a szeretet élete *nem is önsanyargatás*. Jézus nem vetette meg ezt a világot, hanem gyönyörködött benne. Ő és tanítványai nem böjtöltek, hanem az együttlét idejét nász idejének tartották (Mk. 2. $_{19}$). Jézus részt vett a lakomákon a Lévi, a Simon, a Mártha és Mária és a farizeus házában (Lk. 5. $_{29}$; 7. $_{37}$; 10. $_{40}$; 11. $_{37}$) s ellenségei épen falánk és borivó embernek nevezték (Lk. 7. $_{34}$). Így nagyon különbözött a zsidó próféta tipusától és a keresztény szerzetestől. A családi boldogságot és szentséget minden módon igyekezett védeni és megtartani (Mt. 7. $_{10}$ $_{13}$; 5, $_{27}$ $_{28}$; Mk. 10. $_{6}$ $_{12}$).

A szeretet életét tartotta tehát Jézus olyannak, mely a törvényen felül áll, annak minden hiányát pótolja és az emberiségnek boldogságot, az életnek értéket és méltóságot ad. Most, amikor az ő születésének emlékünnepére keresztényi módon lelkünket készítjük elő,* mindenesetre szükséges, hogy elmélkedjünk a szeretetnek nagy törvényéről. Komoly, de fenséges Jézusnak ez életfelfogása és éles ellentétben áll azzal a keresztények között sem ismeretlen felfogással, hogy az élet léha hiábavalóság, melynek értéket csak az átélt élvezetek, megszerzett hatalom és büntetlenül elkövetett

* E felolvasás adventi vasárnapon tartatott.

visszaélések adhatnak. Jézusnak egész élete harc volt a képmutatás, az elfogultság és gonoszság ellen. Ha mi az ő követőinek valljuk magunkat, legalább is tisztában kell lennünk azzal, hogy az ő tanításai kielégítik-e a mi lelkünk szükségeit, avagy más-e már a mi istenünk, mint az, akiről ő tanított, más-e már a valóság, mint amit ő annak tartott? Törvények, erő és kényszer adnak-e üdvöt az emberiségnek, vagy pedig a lélekből önként fakadó szeretet? E kérdésekre mindenki csak magának adhat feleletet, de adja meg azt magának. A felelet nem lesz mindenkinél ugyanaz, mert a tövis nem teremhet szőlőt, sem a bojtorján fügét. De ne tartsa magát a Jézus követőjének az, aki nem az és a keresztény névből mégis, mint jó cégérből csak hasznot akar húzni. Ha ezekről elmélkedünk, méltán várhatjuk az isten országának eljövetelét és a farizeizmus eltünését.

A vallás forrásai.*

Irta: Dr. Boros György.

Napjainkban mindenki tudja, hogy a fény segítségével milyen sok munkát lehet elvégezni. Hogy a fénnyel meglehet rögzíteni az emberi arcot, nemcsak tudjuk, hanem a zsebünkben hordozott Kodákkal magunk is elvégezzük. A tudomány immár a színeket is papirra tudja tenni a fény segítségével. A hangot a villany körülviszi, ha kell a földtekén s csak napok kérdése, hogy a beszélő arcát is elénkbe varázsolja valamely ördögi kagyló.

Én nem ilyen fiatal eszközöket kivánok fölhasználni ezúttal, hanem olyan régieket, amilyen maga az ember. Én a hang segítségével, az agy lemezére fogom vetíteni a gondolatot, a magam gondolatát. Ennél is többet szándékozom tenni: elévarázsolom hallgatóim gondolatát, összekapcsolom a magaméval és működésbe hozom az agy villanyáramlatát, amit lelkiműködésnek nevezünk és egy csomó lélekképet mutatok be, amelyeknek egy része mérhetlen messzi időben született meg s le volt foglalva, meg volt rögzítve a régen használt dúrva eszközökre, egy darab kemény kőre, fára, fakéregre, fa vagy más növény levelére. Onnan arról az ősrégi élettelen tárgyról az emberi lélek varázsló fényével fölébresztem az alvó lelket, amely azokban a furcsa jelekben lappang s itt hallgatóim előtt mozgásba hozok, nem embereket, nem arcokat, hanem azoknál milliószor finomabb dolgokat: gondolatokat, még pedig nem is földi, hanem mennyei dolgokról, magokról az istenekről, vagy keresztény felfogás szerint, a mennyei atyáról, az egy igaz élő Istenről. Kérem hallgatóimat, tartsák nyugodtan lelkük kifeszitett vásznát, gyűjtő lencséjét.

Felolvastatott Tordán az unitárius templomi estélyen 1912 dec. 23-án

Hogy célomat elérhessem, még más kérésem is van. Kérem legyenek úgy, a hogy a mozgófénykép termeiben tenni szoktak: a nézőteret egészen sötétítsék el, hogy semmi egyebet ne lássanak, csak a vetített képet. A vallásos dolgok tanulmányozásában az okoz legtöbb nehézséget, hogy gyermekkorunkban, elkezdve a szülői háznál, végig az iskolán, a könyveken, szüntelenül szikráznak lelkünkben a vallás gondolatai, képei, fogalmai, szavai. Az első imádságot, melyet anyánktól tanultunk, soha el nem tudjuk felejteni. Az a mese, amelyben tündérek, ördögök, boszorkányok szerepelnek, befészkeli magát lelkünkbe az imádság mellé s ott a jó Istenke mellett, aki mindent adott nekünk, aki elküldte az angyalt, a kis Jézuskát, ott van a csúnya ördög kis fülével, éles szemével, tűzes nyelvével, a boszorkányok hosszú seprűjökkel. Egy egész nagy titokzatos világ, amelyből éppen olyan nehezen tudunk kibontakozni a haza vezető útra, mint a sűrű bokrok között eltévedt kis leányka.

Ha tehát a vallás képeit tisztán akarják látni, akkor ne nézzenek és ne gondoljanak semmi egyébre. Különösen ne hasonlítgassák össze a nagyon régi dolgokat a mostaniakkal, mert akkor úgy járnak, mint az Arany János falusi kis leánya Pesten.

A vallás világában is mindig olyan nagy különbségek voltak, mint a mivelődésében. A párizsi divatos hölgy és a provencei paraszt asszony is francia és az anyakönyv szerint egy valláson vannak, de ha összetalálkoznak, sem a nyelvöket nem értik meg, sem az Istenöket nem ismerik meg.

A haladás hívei az egész mivelt világon igyekeznek éppen úgy öltözködni, mint a párizsi divathölgy, de a francia nemzet vezérei immár rájöttek, hogy ha az országban a párizsi anyák divatja terjed el, egy pár száz esztendő alatt kipusztul az egész nemzet.

Ezzel azt akartam jelezni, hogy szükséges olykoron visszatekinteni őseinkre, hadd lássuk meg, miből lettünk azzá, amik vagyunk.

Azzal ma tisztában van a tudós világ is éppen úgy, mint a hivők világa, hogy a vallás az emberi léleknek

éppen olyan sajátos tulajdonsága, mint a virágnak az illata. A gyöngyvirág illatához hasonló illatot vegyi úton elé lehet állitani, de nem a gyöngyvirágot és nem azt az illatot, amely az övé. Az az ő kebléből fakad s vele együtt él és vele hal meg, de csak azért, hogy a jövő tavaszon, midőn az Isten templomába kerül, annál finomabb és tökéletesebb áldozatot mutasson be, az ő égi istenének a napnak, minél gazdagabban táplálta őt az anyaföld.

Az erdőszéli szelid gyöngyvirág kis harangjai becsábitanak az erdő közé. Ha lehetséges, képzeljük, hogy az őskori erdő őskori emberével állunk szemben, ott a barlang szélén, vagy a fa odúja előtt, vagy a növénygalyakból, állatbőrökből készült sátor alatt. Nagyon nehezen értjük meg beszédüket, mert biz' az csak olyan tagolatlan hangok töredéke. Ha haragszik, inkább hasonlit az oroszlánéhoz, vagy a kigyóéhoz, ha barátságos, a búgó gerlééhez, vagy ki ismeri már a kiveszett ős állatok hangját? Olyan állati, olyan vad, olyan nyers, mint amilyen nel táplálkozik, de azért nem szabad túlságos kicsinyre becsülnünk. Több ő, mint aminek látszik és az idő s a szükség sok bölcsességre megtanitja. Azt is bizonyosra kell vennünk, hogy ő nemcsak azért ember, mivel egyenesen jár kétlábon, hanem főleg azért, mert lélek van benne s ez a lélek őt is minden jóra elvezéreli. Ez a lélek teszi őt okos lénnyé és vallásossá. «Legyünk tisztában azzal, hogy a vallás az emberiség lelki életében alapvető elem, őseredeti és nem származott». (Bousset.)

Ha az ősember cselekedeteit számba vesszük, azt találjuk, hogy mindenikben van bizonyos vallásos tartalom. Talán azt is kimondhatjuk, hogy a tudományt, művészetet, a zenét, a költészetet és ezeknek számos fajait a vallásos érzés teremtő, vagy teremteni vágyó tehetségeinek köszönhetjük.

Bibliánk az ősembert az Ábel személyében úgy állitja elénkbe, mint aki égő áldozattal kedveskedik Istenének. Nagyon valószinü, hogy a még ősibb ember az égi vagy a földi istene kedvéért fedezte föl a tüzet, mert az kétségtelenül megállapitható, hogy mindazokon a szenthelyeken, melyeket az újabbkori tudományos ásatások napfényre hoztak, a tűzhely, az áldozati oltár főszerepet játszik.

Az állat és az ember örökös harcban áll egymással. Az ember az erősebb, a mérgesebb, a gyorsabb állatot s mindeniket, amelyiktől fél, azzal igyekezik meghódítani magának, hogy házi istenévé fogadja. Ez a félő tisztelet áldozatra készti s egyben megtanítja a művészkedésre is. Kifaragja magának fából, kigyúrja agyagból, vagy kialakítja kőből, majd bronzból s végül midőn a mivelődés a művészetet megteremti, várost épít neki, trónra ülteti s uralkodóvá teszi az egész nép fölött.

A finnek nagyon becsülik és szent madárnak tartják a kakukot, mert amikor megszólal, a virágok nyílni kezdenek, a bokrok s fák levelet hajtanak, vagyis megjelenik a tavasz. Ezért mondják: a kakuk bűvös madár, aki a szavával elő hívja a tavaszt. A mekszikóiak és indiánok a kolibrit tisztelik ugyanazon címen. Az egyiptomiak az ibist szentnek tartják, mert amikor ő a Nilus partján megjelenik, a Nilus áradása kezdődik s megtermékenyül a föld.

Némelyik népnél az a hit uralkodik, hogy a kőben, fában, a vízben, a szélben, szóval mindenben szellem lakozik. A szegény néger azt hitte, hogy az ördög babonázta meg, mikor a szeg a lábába ment. A jó keresztény, ha nem is hiszi azt, de rendesen nagy felindulással kimondja, hogy «az ördög vigyen el». A négerek összes fajai között el van terjedve az a hit, hogy minden négernek van egy védőszelleme. A szellem valamely tárgyban lakik s azt ő magával hordozza.

Nem akarom azt mondani, hogy még a modern keresztények is hordoznak a keblökben, vagy rejtegetnek az asztalukban ilyen ősfajta fétis-istent, de azt érdekes figyelembe venni, hogy panaszkodik a bibliánk az egyiptomból menekülő zsidókra, mert Áron az Egyiptomból ellopott arany ékszerekből bálvány borjukat önt a népnek és azt mondja: íme ezek a te isteneid, akik kihoztak Egyiptom földéből.

Miután már kijutottunk az u. n. «választott nép» közé, nem folytatom tovább a nagyon ősi dolgok fölsorolását, bár nagyon érdekesek.

Figyelmökbe idézem olvasóimnak azokat a csodás

miveleteket, amelyekkel Mózes igyekezett rábirni az egyiptomi Faraót, hogy elbocsássa a népet. A kezében levő veszszőt földre dobja és kigyó lesz belőle. Kezét keblébe teszi és poklos volt a kéz. Vizet merít a folyóvízből és az a földön vérré válik. Mindez bibliánk szerint a zsidók istenének, Jahvenak a műve, de tényleg annak a bűvészetnek az alkalmazása, amellyel keleten a magusok, a jóslók, a nép szószólói, orvosai, papjai és prófétái föl voltak ruházva.

Ez azt jelenti, hogy a nép idő multával a tárgyakról az emberre ruházta át az isteni erőt. Annak a bizonyos embernek meg volt a szelleme. A szellem segitségével mindent meg tudott tenni. Ez a bűvész, akit látónak neveztek, mert a titokba bele tudott tekinteni, a közönséges emberekétől eltérő életet élt. A pusztában a hegyek között, a folyó mellett bujdokolt, böjtölt, szegényes ruhát viselt, haját, szakálát nem vágatta le. Ha megjelent a nép között, vagy a szent helyen valamely zene, vagy dob szóra táncolni kezdett, rendesen az oltár körül, vagy a szent fa alatt, vagy a bálvány előtt. Szörnyű módon ugrándozott, üvöltött, tépte ruháját, testét. Hogy a hatás annál bűvösebb legyen, este fáklya vagy tűz mellett végezte munkáját mindaddig, amig szájából patakzani kezdett a hab, holtra kimerülve összeesett. Ámde mindezt nem ő, hanem a benne levő szellem cselekedte.

Ha lehetséges volna, szeretnék egy óriás tengert varázsolni olvasóim szeme elébe, hadd lássák, mily nyugtalanul űzi, öli, újra szüli s megint elnyeli egyik hullám a másikat, hadd lássák, mint vetődik fel egy-egy hatalmas tengeri szörny, mint sülyed alá a halász-bárka s miként kerül vissza újra, miként lesz siri csend, miként játszanak a hajó hű kisérői, a delfinek ott mellette, utána, miként imádkozik a beteg útas a láthatatlan Istenhez, az egészséges miként gyönyörködik a tenger óriásaiban, a melyek gyermek módjára labdáznak a nagy járművel, mert akkor képet tudnék nyujtani az ember vallásos lelke sok ezer éves, megfoghatatlannak látszó nagy megnyilvánulásairól, melyekben sok volt a katasztrófa, sokszor volt gazdag aratás, boldog őszi ünnep, keserves téli

haldoklás, olyan amilyet éppen most élünk, midőn a nap nem tart delelőt nálunk, sőt a máskor fényes dél, ködbe burkol, hogy legfennebb halvány tűzgolyóját lássuk a sokszor imádott dicső napnak. Most a keserves téli haldoklás idejét éljük, midőn Sámson magára ontja az esztendő oszlopos téli palotáját, hogy az erős, a félelmes férfi megnaljon, de csak azért, hogy azután jőhessen az újszülött, aki megváltja a világot a sötétségtől, a messiás, akiben megdicsőültek az emberek. (Karácsony képe.)

Maradjunk csak egy percig még e bibliai hős körül. Lám mellette van a nő, az ő szerelmes Delilája. Panaszkodik az incselkedő nő, hogy immár háromszor szedte rá és nem mondta meg, miben van az ő nagy ereje.

«Mikor aztán őt minden nap zaklatta szavaival és gyötörte, halálosan belefáradt a lelke és kitárta előtte egész szívét: borotva nem volt soha az én fejemen, mert Istennek szentelt vagyok anyám méhétől fogva. Ha megnyiratom, eltávozik tőlem az én erőm és megerőtlenedem és leszek, mint akármely ember».

A hűtlen nő elárulta hitvesét az ellenségnek s a filiszteusok Dágon istene győzedelmeskedett a választott nép Istenén.

Istenek harca volt ez és nem embereké. Ha föl nézünk a híres Babel országába, ott uralkodik a nagy Semes isten, aki bizony nem más mint a zsidók Sámsonja. Ő neki városa, népe, királyi széke, udvara, hitestársa van. Városa a nagy Babilon, királyi széke az ég, hitestársa, helyesebben istentársa a hold, aki éjjel végezi bűvölő, bájoló s igen gyakran törbe ejtő munkálkodását. Hogy ne hodolnának neki az erősek, mikor ő helyettesíteni tudja a legerősebbet is, azt, aki megperzseli rókák színére a búzakalászos mezőt, azt aki megtölti méhvel és mézzel az oroszlánnak tetemét, mert az oroszlán jegyében uralkodik teljes erejében a nyári nap s akkor perzsel és érlel áldó súgara

Ott fönn az északon isten módjára imádják, himnuszokat zengenek tiszteletére, éppen mint mi az őszi áldáskor. Lenn Izraelben a vallás költője szenttörténetté varázsolja csodás életét a maga istenei dicsőitésére.

Lám a lélek tengerének hatalmas hulláma a magas északról, onnan, hol az Ádám és Éva paradicsoma volt, le egészen ide a tejjel és mézzel folyó Kanaánba, a hová a Nebo, vagyis a próféta hegyéről betekintett Mózes az igért földre.

Mit igért és mit adott? Igérte, hogy népévé fogadja, megáldja városokkal, folyókkal, a Libonus illatozó mirtusfáival és a halmok óriás szőlőgerezdjeivel. De mi történt? A bennszülött nép istenei a Baálok, azt mondják, mienk a föld, mienk a város és a nép hallgat az idegenek csábító szavaira és az igaz Isten helyett a bálványoknak füstölögnek az oltárok, mert minden férfi Ádám és minden nő Éva s mindenik hallgat a kigyó incselkedő szavára.

Ismét egy egész nagy hitvilág kapújánál állunk. A kigyó éppen olyan isten volt, amilyen a krokodil, vagy a tengerparti mérges lény: Belzebub.

De a kigyó nemcsak incselkedik, ő tudást is ad, mert a tudást megelőzi a vágy az Isten titkai után való epedés. De vigyázzon az ember, nehogy igen sokat tudjon, mert az istenek féltik hatalmukat, nem engedhetik meg, hogy az emberek olyanok legyenek, amilyenek ők.

Azt megkivánják, hogy higyjenek és bőven megjutalmazzák az igaz hívőt, mert ha az ellenség Jónást a tengerbe dobja, a cethal kifogja, elnyeli és három napra újra szabadon bocsátja. Dánielt és társait az oroszlánok nem bántják, a tűz nem emészti meg, mert ők hisznek az igaz Istenben.

Akik hisznek, azoknak mindenek egyaránt javukra szolgálnak. A hívő zsidó kiszabadul a fogságból, az istenfia sirjától elvétetik a kő. A Krisztus üldözőjének megjelenik a mester és az üldöző apostollá szegődik s országokat térít az igaz hitre, mert mindenütt vannak ismeretlen istenek, kiknek csak a nevét, vagy a képét látják, de őt magát nem ismerik, mert nem a lélek szemeivel nézik.

Mert azt hiszik az emberek, hogy amikor tudják, hogy a föld forog a nap körül s hogy számtalan ismeretlen csillágrendszer van még a nagy világürben, már tudnak mindent s nem hallgatnak a parancs szavára, ne csinálj faragott képet azoknak formájára, amik fenn vannak az ég-

ben. Az emberek azt hiszik, hogy a mikor nagyító lencséjükkel meglátják azt, ami a mi szemünknek láthatatlan, már ismerik a föld titkait s midőn kiszámítja Halley, hogy egy rendetlen úton járó bolygó egy bizonyos év bizonyos napjaiban visszatér a mi szemhatárunkra, vagy amikor elhiteti a nagy Darwin fia, hogy a hold ezelőtt tizenkét millió esztendővel szakadt ki a földből, ott valahol az Amerikaiak egyik sarkából, akkor ők már megfejtettek mindent, pedig még mindig nem feleltek arra az egyszerű kérdésre, mi forgatja a holdat a föld, a földet a nap körül és mi az a láthatatlan valami, ami rá jő arra az egyszerű nagy igazságra, hogy kétszer kettő négy s arra a nagyszerű szomorú igazságra, hogy aminek kezdete volt, annak vége is lesz.

Mi ezt a valamit léleknek nevezzük és midőn itt csöndes ülőhelyünkben, itt e szent falak között, a lélek tágas világából lelkünk kifeszített vásznára vetítettünk annyi kis és nagy képet, felsóhajtunk: bizony naggyá teremtetted uram az embert, majdnem egyenlővé a te angyalaiddal.

Az angyalokkal, akik most itt, ott, mindenütt szerte járnak a szeretet szárnyain és hirdetik a teremtő Isten nagyságát, aki a kicsinyekben dicsőíti meg magát és megengedi, hogy bennök a szülő az új teremtményt, a tökéletesebb lélek hajlékát lássa, azét, aki már többé nem lenn, nem a kőben, a fában, nem is csak az égen, vagy a tengerben, hanem mindenben a lélek nagy, örök és oszthatatlan s mégis oly mérhetlen formában megjelenő alkotásaiban látja meg és leli föl az Istent. S midőn a sok tudásban kimerült, a sok látásban elfáradt, így sóhajt föl: «Köszönöm uram, hogy kijelentetted a kisdedeknek, amit a nagyok elől elrejtettél».

Unitáriusok Németországban.

Irta: Dr. Gál Kelemen.

Reinhessenben, Worms közelében 17 faluban egy pap vezetése alatt körülbelől 2700 unitárius lélek él. Ezeknek a dolgairól akarnék papjuk szerkesztésében és kiadásában megjelenő *Der Freiprotestant. Deutsch-unitarische Blätter* című folyóirat nyomán egyet-mást elmondani.

Az országos ev. egyháztól való kiválásukat egy új egyházi adó behozatala okozta. 1876-ban megalapitották a *szabad protestans vallásos közösséget*, amely most tagjaitól még nagyobb pénzáldozatot követel, mint az országos egyház. Akik csak az adó miatt csatlakoztak e mozgalomhoz, azok lassanként elszakadtak s visszatértek az országos egyházba. Papjuk ezt nem veszteségnek, hanem egészséges tisztulásnak mondja. Az ottmaradottak egyháziasabbak, vallásosabbak, mint amilyenek az országos egyházban voltak. A föld termékenysége, a lakosok fajvegyülése, mozgalmas történetük s örvendeteș gazdasági föllendülés mind hozzájárúlt ahhoz, hogy Rheinhessenben a vallásos fejlődés ilyen szabadelvű irányban történt.

Szabályzatuk szerint a közösség célja: «igazi vallásos, erkölcsös élet fejlesztése a haladó, tudományos kutatással, valamint a jelenkor összes kulturális fejlődésével való összhangban». A 7. §. elvárja a tagoktól, hogy mintaszerü erkölcsi életet élnek. De valláson nem csupán erkölcsöt értenek, hanem a lélek életét Istenben, az ember szellemi közösségét istennel. És az isten fogalmát panentheistikus értelemben veszik.

Hitvallásuk: «Hiszünk istenben, a világmindenségben mindenütt jelen való szellemben. Hiszünk Jézus Krisztusban, mint az emberek leglelkesebb és legnagyobb tanítójá-

ban, aki életét áldozta tanaiért, aki megváltója mindazoknak, akik tanaiban nemcsak hisznek, hanem azokat megszivelik s az életben követik. Hiszünk a szent lélekben, mint az ember erkölcsi összszellemében, mely az előhaladó fejlődésben nemes emberiességre, műveltségre és erkölcsre vezet. Hiszünk az isten országában, mint az igazság, jog és emberszeretet országában s a keresztény egyház feladatának azt tekintjük, hogy ez országot mindinkább megvalósítsa. Hiszünk az örök életben, mert magunk körül sehol sem látunk megsemmisűlést, csak külső jelenségek változását.»

Az első szabad községek még ragaszkodtak e tanhoz: «hiszek egy istenben s az ő örök országában, amelyet a Jézus Krisztus e világban megalapított». De a mai községek ez alapot nagyrészt már elhagyták. Valamely hitvallásbeli kényszert, valami külső tekintélyt nem ismernek. Ragaszkodnak ez alapelvhez: «hitünk alapja végső elemezésben sem a biblia, sem valamely emberi tekintély nem lehet, csupán istennek bennünk nyilvánúló kijelentése».

Isteni kijelentés az ember belsejének egyedűl irányadó tekintélye. De az embert nem hagyják a maga izoláltan álló eszére, hanem az örök észnek a közösségben nyilvánuló kijelentésére utalják. S ezért a vallásos közösségi életet fontosnak tartják. Vannak «istentiszteleteik», keresztelnek, urvacsorát osztanak és vesznek, de ezek nem szentségek, konfirmálnak, eskетnek és temetnek s az ifjúságot dogma nélküli vallásoktatásban részesítik.

Elismerik a személyiség vallási jogát, tisztelik mindenki meggyőződését és minden őszinte hitet. De harcolnak a kor miveltségével haladó hitért s minden türelmük mellett is bizonyos egyházi dogmákat tisztán és határozottan elvetnek, így névszerint a szentháromságot és a Krisztus istenségét. «*Mi elvileg unitáriusok vagyunk, nyiltan tagadjuk a szent háromságot és a Jézus istenségét*». A halál utáni élet hitét ez a vallási közösség egészen az egyes egyéni hitére bizza s az istenre, kiről hiszik, hogy szeretet és sejtik, hogy azt az életet, melyet teremtett, valahogyan meg is tartja.

És úgy képzelik, hogy álláspontjuk szerint a *szabad protestáns* név megilleti őket.

Számosan, csupán Poroszországban évenként körülbelől 12000 lélek, hagyják el vezető nélkül a rájuk nézve idegenné lett egyházat. Hát elvesszenek ezek a kereszténységre nézve? Nem kötelesség-e a dolgok ilyen állásában, a kereszténység, sőt az egyház iránt való szeretetből, ezeknek egyházon kivüli, de valóban vallásos szellemmel telt szabad keresztény közösségi életet nyujtani?

Amint a kath. egyház egy reformációt élt át a protestánsok kiválása által, úgy az ev. egyházakra is kedvező hatással lesz a szabad protestánsok kiválása. Wundt néppszichologiájában azt mondja nem a fennálló különbségek nivellálása, hanem a különböző formákba való differenciálódás az az irány, melyben a vallásos fejlődés halad.»

Mindezt Walbaum, e szabad protestánsok, e német unitáriusok papja mondja az unitáriusok és más szabadelvüek berlini kongresszusán tartott beszédében, melynek végén a kongresszus tagjaihoz fordul azzal, hogy ismerjék el őket, a szabad protestánsokat, a szabad kereszténységért és vallásos előhaladásért harcolók sorában szükségképpeni tagokul s a szabadgondolkodókhoz azzal, hogy ismerjék el az igazságra való becsületes törekvésüket akkor is, ha az nem az isten*től el*, hanem az isten*hez* vezet, akitől élünk, vagyunk és mozgunk, akitől és aki által van minden ezen a világon (Mit tehetünk róla, hogy ez már a bibliában is így van?) s akinek legyen dicsőség mindörökké.

Wendte, az amerikai unitárius társúlat titkára, egy pár évvel ezelőtt meglátogatta e szabad vallási gyülekezeteket. Látogatását érdekesen írja le a *Christian Registerben*, melyből a leírást a Walbaum folyóirata is átveszi. Papjukról írja: Kicsiny termetü, de eleven szellemű, tiszta értelmű és szép hanggal megáldott ember. Tevékeny munkás életet él és sokat szónokol. Minden vasárnap két faluban, vagy városban prédikál. Iskolában vagy valamely nyilvános teremben.

Hétköznap tanítójával együtt vallást tanít, keresztel, konfirmál s rendelkezésére áll az ő szétszórt híveinek családi életük örvendeletes vagy szomorú eseményeinél. Ha tekintetbe vesszük azt a bigott ellenállást, mellyel ő és

hívei az orthodoksz többségnél a polgári társadalomban és a kormányhivataloknál találkoznak, láthatjuk, milyen nagy lelki erőre, milyen mélységes hitre van szüksége, hogy őket a vallási szabadság és vallási előhaladás melletti szilárd kitartásban megtartsa. Egy órai bizalmas beszélgetés után egy terembe vezettek, ahová e községeknek mintegy 50 képviselője gyűlt össze, hogy üdvözöljenek s tőlem bátorítást nyerjenek s a testvéri összatartozás szavait hallják. Csaknem mind férfi, a jobb paraszti sorból, nyakasak, függetlenek a meggyőződés bátorságával. Ötven évvel ezelőtt bizonyságot tettek ők és atyáik az ésszerű és erkölcsi kereszténységhez való hűségükről. Borvidéken érthető a bor mértékletes élvezése ünnepi alkalmakon. Papjuk szeszes italokat nem ivott. A legtöbb jelenlevő távolról jött kocsin vagy vonaton, hogy hitsorsosaiknak, az amerikai unitáriusoknak képviselőjét üdvözöljék. Régi idő óta az első alkalom volt ez, hogy külföldi hitsorsosuk látogatott el hozzájuk. Wendte ezután a gyűlés lefolyását írja le s kifejezi azt a reményét, hogy egyháza bizonyára segítő kezet fog nyujtani «a vallási szabadság és vallási haladás e bátor képviselőjének Luther hazájában».

De lássuk a német unitáriusok lapját, irányát, közleményeit. Megjelen időhöz nem kötötten Alzeyban. Egyes szám ára 25 fillér, négy szám elfogadására kötelező előfizetés mellett 20 fillér. Eddig két évfolyamban négy szám jelent meg.

Az első évfolyam első számában *Mit akarunk* c. programmot ad. Össze akarja gyűjteni annak a szabad egyházi német unitárius protestantizmusnak barátait, amelyet ezidőszerint az ő rheinhesseni gyülekezete képvisel. Nem új vallást, nem új sektát akar, hanem a határozottan szabad német keresztényeket egy új közösségben akarja egyesíteni. A bort olyan új tömlőkbe akarja önteni, melyeket a ma már meg nem felelő hagyományos tanok ballasztja nem szorít. Nem akarja, hogy a történelmi hagyomány a természetes, józan ész, az igazság szavát elnyomja. Ébreszteni akarja szabadelvű német testvérei lelkiismeretét s módot nyujtani nekik arra, hogy lelkiismeretükkel összeegyeztethetetlen egyházi állapotokkal való harcokban

ne álljanak magukra, egyedül, a vallási közösség támogatása nélkül. Az igazság, tisztaság nevében elveti a szent lélektől fogant, szűz Máriától született istenfiu, az istentől való isten, a szentháromság hitét. S ha az augsburgi hitvallás e hitelvek tagadóit «eretnekeknek» nyilvánítja s az egyházból kizárja, ő ez eretnekeket akarja egy közösségbe befogadni. A trinitárius isten- és Krisztustannal szemben vallja azt a legrégibb germán kereszténységben, az arianusban csiraszerűleg már meglevő egyszerű, tiszta hitet, hogy a világnak egységes szellemi alapja van, amely a végtelen fejlődésnek eredete, ereje és célja s mely nem véges emberi, de személyiségekben teljesedik be.

A második évfolyam első közleménye egy vallásos hangulatú kedves kis költemény Wessenbergtől († 1860), aki katholikus pap volt, de szabadelvű iránya miatt megfosztották állásától. Második közleményének címe: *Wer reicht uns noch die Hand?* Alapelveit ismétli s ellenfelei érveivel vitáz. Iránya: egy érzékfeletti erkölcsi hatalom hite. Nem leplezi a régi és új hitforma közötti ellentétet, hanem becsületes nyiltsággal vallja a mai szabad kereszténységet.

Kifejezetten elveti a trinitárius isten- és Krisztustant s az ezzel összefüggő orthodox dogmai rendszert.

Foglalkozik azokkal az ellenvetésekkel is, melyek az egész irányzatot különböző oldalról érték. Ő a *dogma* zászlója helyett *eretnekség* alá sorakoztatja híveit, mondják kritikusai. Nem baj, felel ő, ha ez az eretnekség nem más, mint «a vallás észszerű tisztítása és egyszerűsítése s visszamenése ama mély vallásos érzés és sejtés őseredetére, hogy az isten egyetlen egy, benne élünk és vagyunk, tőle, általa és érte vannak mindenek».

Mások azt vetik ellene, hogy ma már nem a vallástól, hanem a *tudománytól* várják az üdvöt. Erre Haeckeltől, Wundttól és Paulsentől vett idézetek után és alapján azt feleli: Tisztelet adassék a tudománynak, de — maga a tudomány is bevallja — igen szegényes, igen száraz s ezen bármilyen jövő alakulása sem igen fog változtatni. Tudomány *nélkül*, vagy éppen *ellenére* ma már nem megy a dolog, de éppen ezért akar olyan vallást, amely a tudo-

mánnyal legszorosabb összeköttetésben van. Ilyen vallás az *új protestantizmus,* mely a tudomány szabadságának elvi álláspontján áll.

És most egy kis szemlét tart. Hogy is áll hát az új protestantizmus ügye a német ev. országos egyházban? A giesseni egyetem teológiai fakultásán egy tanszék betöltéséről volt szó. *Flöring,* a hesseni főconsistorium tagja, szabadelvűen kijelentette, hogy itt is csak olyan szempontok érvényesülhetnek, mint az egyetem bármely más fakultásánál s nemcsak a fakultásnak, hanem a prot. egyháznak is hátrányára lenne, ha a tudományos képzettség és rátermettség kérdése háttérbe szorulna amögött a másik kérdés mögött, hogy melyik egyházi irányhoz tartozik az illető.

De alig hangzott el ez a szabadelvű kijelentés, a hesseni 8. rendes országos zsinaton orthodox részről tiltakoztak ellene, mert itt nem kizárólag a tudományos képzettség, hanem az egyház tanához való ragaszkodás az irányadó.

Ugyanezen a zsinaton még egy más kérdésnél is kitünt az orthodox és új protestánsok közötti ellentét. A Jatho esetében 87 hesseni lelkész nyilvánosan protestált az itélet ellen. A főconsistorium elitélte ugyan e protestálás «élességét és merevségét»; de kijelentette, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága az egész porosz országos egyházra és az egész protestantizmusra oly fontos ügyben «nem korlátozható». Ezzel a lelkészek szabad vélemény nyilvánítását egyenesen elismerte.

De ez az ó protestánsoknak olaj volt a tűzre. A zsinat 18 tagja nem volt megelégedve, hogy «a korlátlan tanítási szabadság követelése» hivatalos forumtól helytelenítésben nem részesült. Ezek hivatkoztak az országos egyház szervezetének egy §-ára, amely előírja, hogy a lelkész Isten igéjét fogadalma s egyházközségében fennálló külön rendeletek szemmeltartásával hirdesse. Ime — állapítja meg Walbaum — a német ev. országos egyház még mindig az ó protestantizmus alapján áll. Akik tehát tisztúltabb hitet vallanak, azoknak ki kell lépniök az egyházból, hogy egy *új szabad vallási közösségben egyesűljenek.*

Más példa. *Lahusen,* az új porosz püspök, első lelkészi rendelésénél elengedte az apostolicum ünnepélyes elmondását az új lelkészeknek. Azután egyik berlini zsinaton kijelentette: «nyiltan ki kell mondanom: a rendelésnél nem követelhetjük az apostolicum szószerinti szövegéhez való ragaszkodást. Ha a kirendelt lelkésznek az apostolicum minden egyes pontját, minő pl. a szűztől születés, a test feltámadása, vallania kellene, nem tudnék többé ev. papokat rendelni. Mert hiszen az apostolicum az ev. keresztény hitnek csak tökéletlen kifejezése. Hogy hol van a határ, az a lelkiismeret s az egyén belső állásfoglalásának kérdése. Ebben nem lehet törvényt hozni». Ime megint egy kijelentés, melyre a liberálisok tapsoltak, az orthodoxok fölszisszentek. És Lahusen megijedve szabadelvű felfogásának következményeitől és az orthodoxok részéről kapott szemrehányásoktól, a következő berlini zsinaton tiltakozott az ellen, hogy ő az egyéni felfogás korlátlan szabadsága érdekében szólott volna s hitbeli álláspontját újból körvonalozta. Ebben a szabatos formulázásban már benne volt Jézus, az egyszülött fiu s «az atya a Krisztusban».

Hozzászól a német unitáriusok lapja Jatho és Traub esetéhez is. A Jatho ellen inditott eljárást egészen szabályszerűnek mondja, melyben nem volt hiba, bárha az eljárás a modern protestáns lelkiismeretre nézve valami borzasztó. Egy áldásosan müködő papot saját községe akarata ellenére téves tanok miatt letenni!» Tehát volt hiba, de valahol másutt. Ott a hiba, hogy az ev. egyházakban még mindig nem a saját személyes vallásos tapasztalat, hanem az írás és a hitvallás az irányadó». A modern protestánsra nézve más lett a hit alapja s így a hit is. De az országos egyház még nem emelkedett fel erre a magasabb és szabadabb álláspontra. Jatho szakított a régi, az ó protestantizmussal, habár még ragaszkodik az egyházhoz.

Az az űr, mely a modern protestantizmust a régi ev. kereszténység hitvallásától elválasztja, napról napra nagyobb és érezhetőbb lesz s a benne való maradás mind lehetetlenebb. Most a fulminans cikkekkel vivott akció s az egész szabadelvű napi sajtó kiadta a jelszót: «*Nem*

kilépni, hanem fellépni! De a szót majd tettek fogják követni, mert ma már mind jobban érzik, hogy «positiv orthodoxia és a mi lényünk természetes ellentétek, nem pedig különböző irányai egy közös világnézetnek».

Más megitélés alá esik a Traub esete. Itt nem az ó és új protestantizmus közötti ellentétről, hanem a katholicizmus és protestantizmus szelleme ellentétéről van szó. Érdemileg jogosulatlannak, formájában fegyelemellenesnek mondja azt a kritikát, melyet Traub Jatho letétele után a spruchkollégiummal szemben gyakorolt. Ezért semmi kifogás és észrevétel nem lehet a fegyelmi eljárás megindítása ellen. Vádlója megintést javasolt, de az első forum büntetésből való áthelyezésre itélte. Az utolsó forum, a főegyházi tanács egyszerűen elcsapta s ezzel elvesztette minden ellátásra való igényét. Honnan ez a hallatlan és érthetetlen szigor? Walbaum megállapítja, hogy nem papi módon, hanem nagyon is világiasan és sok emberi gyöngeséggel járt el a főegyházi tanács. Ennek elnöke Voigt, kiről jó tudni, hogy a papokról egy alkalommal azt mondotta: «majd úgy megszeliditem én a fickókat, hogy a markomból fognak enni». Egy ilyen gondolkodású ember előtt a legelső a hivatali engedelmesség, fegyelem és meghódolás. Traub támadhatta az egyház hitvallását. Ezért nem mertek eretnek-pört akasztani a nyakába a nyilvánosság miatt, miután kliense Jatho már áldozatúl esett ennek. De megtámadták s elejtették, mert fegyelemellenes magatartást tanusított a tekintélyek, a legfőbb hatóság s a középponti hatalommal szemben. Az itélet után szabadelvű barátai maró gúnnyal sürgönyözték neki: «Jatho csak az isten és a hit ellen vétkezett; Ön azonban a földi hatalom ellen. Ezért Önt érte a szigorúbb itélet».

A szigorítást a főegyházi tanács azzal okolja meg, hogy Traub «nem tiszta motivumokból» cselekedett s a spruchkollégiumot támadta. S itt jegyezzük meg, hogy a főegyházi tanács elnöke és három tagja a Spruchkollégiumnak is tagjai voltak. Tehát saját ügyükben itéltek: egy személyben fél és biró voltak. De nemcsak egyes tagjai, hanem a főegyházi tanács egészében is elfogult volt. Traub ugyanis a nyiltság, becsületesség és igazságosság

hiányát vetette szemére. A tanács azonban megfordította Traub dárdáját s visszadobta rá az igazságtalanság vádját.

Ez ügyről mivelt és elfogulatlan emberek egészen ellenmondóan itélnek. Ez azt mutatja, hogy különbözően lehet felfogni. Nem igazságot egyik párt sem mondott mondja Walbaum de a személyes természetű vádakban mindkét fél túlment a határon. S ha mégis mérlegelni kell, az itélet súlyosbítása jogosulatlan volt, mert a mérleg Traub javára billen. Traub sváb, tehát temperamentumosabb az északi németnél. Odalent a szót nem teszik aranymérlegre, mint nálunk — mondja Walbaum. Ami északon «nem egészen felel meg az igazságnak», az a Neckar és Duna között «disznó hazugság». Ha ezeket a túlságosan színező kifejezéseket levonjuk, akkor nagyjában és általában megmarad az, ami igaz s amit mondani szabad volt.

Az eset rengeteg irodalmából meggyőződéssel idézi: A nagy szellemi harcokat nem a fegyelmi törvény segítségével lehet megvívni . A papok nem az országos egyház főhatóságának, hanem a Jézus Krisztusnak szolgái». S a Traub-pör hatását a közvéleményre mutatja az, hogy Dortmundban, Traub áldott működése helyén megalapítják a német protestánsok szövetségét, melyhez Németországnak minden szabadelvű egyházi egyesülete és szövetsége csatlakozott s az elcsapott papot ügyvezető igazgatónak választják.

S hogy e tarlózásunkat befejezzük, idézzük az első évfolyam 2. számából Euckennek, a nagynevű jenai filozófusnak *A vallási közösség és új formák szükségszerűsége a kereszténységben* cimü cikkéből azokat a gondolatokat, melyek mutatják, hogy az új protestantizmus mozgalma Németországban nem valami izolált jelenség, amelyet nyugtalankodó elmék termelnek minden visszhang nélkül, hanem olyan tisztulási processzus, amelyen a legelőkelőbb elmék már átmentek s most már szélesebb rétegeket is kezd át meg áthatni.

Eucken szerint «merev és elviselhetetlen ellenmondás, a vallást egyfelől a személyiség dolgává s az egész ember saját tényévé tenni, másfelől egy vallási közösség

hez való hozzátartozást mindenkire kényszerítő szükségképpen ráerőszakolni. Személyi életet kivánni s a szabadságot kizárni vagy legalább megszorítani annyi, mint egyszerre igenelni s tagadni».

A protestantizmusnak ő is két formáját látja. Egyik a régebbi, a reformáció kora meggyőződésének kifejezése; másik az újabb, mely a modern kulturának a kereszténységgel való érintkezéséből sarjadt. S habár mind a két forma értékeli a személyi, belső életet, mégis annyira eltérnek egymástól, hogy nem tekinthetők «ugyanegy vallásformának». Az ó protestantizmus belsőleg közelebb áll a katholicizmushoz, mint az új protestantizmushoz. A szellemi élet vezetése kisiklott az ó protestantizmus kezéből s azért jogosulatlan és immorális dolog egyenes vagy közvetett nyomást gyakorolni akár a hivekre, akár a teológia tanáraira. «Aki szellemileg nem vezet, ne akarjon uralkodni».

De — mondja tovább Eucken — az új protestantizmus nagystilü positiv hatást az emberiségre még nem tett. Ebben a régi formák mögött messze hátra marad. Ennek okát jó részben abban látja, hogy az új irány a régi formáihoz és hitvallásához van kötve, ami tiszta kifejlődésében akadályozza. Aztán másik oka, hogy a régi és új irány harca a legjobb erőket emészti föl. A régi jogosan mondja, hogy az új irány nem áll az egyházi hagyomány talaján; az új nem kevésbé jogosan, hogy a kereszténység nem merűl ki a tradicióban s ezért a vallást és a kulturát barátságos viszonyba akarná hozni egymással.

Az ellentétek elintézése az egyház álláspontján lehetetlen. A vallási probléma a fennálló egyházak fölött s ezeken át az egész emberiség ügyévé lett. S ezért mint ilyent kell tárgyalni. De ez csak *új pályák és formák* teremtésével lehet.

Kétségtelen tehát, hogy a szabadelvű vallásos gondolat nagy hódításokat tett és tesz Németországban. Mégis a kereszténység régebbi protestáns formái ma még nagy ellenhatást gyakorolnak a szabadelvü mozgalom ellen. Walbaum panaszkodik, hogy a mozgalmakat fejtegető és világosító cikkeit egyébként szabadelvüeknek ismert egy-

házi közlönyök is — előzékeny és udvarias hangon bár, de visszaútasítják, egysmás ürügy miatt nem közlik. Wendte nagy elismeréssel nyilatkozik a német unitáriusok papjának nagy lelki erejéről, bátorságáról és mély vallásos hitéről, mellyel az orthodox társadalom ellenszenves magatartása közben is híveit a vallásos előhaladás és fejlődés útján megtartani igyekszik. S maga Eucken is fájdalmas indignációval kiált fel: «Meddig maradjanak még csupa mostoha gyermekei a vallásnak azok, akiknek lelkiismeretük és meggyőződésük tiltja, hogy az örök igazságot a rájuk nézve elavúlt régi úton keressék?»

De nincs ok a csüggedésre, a reménytelenségre. Az igazság útban van s már Dávid Ferenc megmondotta, az igazságot semmi sem fogja útjában feltartóztatni.

Szent-Iványi Mihály levele Szent-Iványi Józsefhez.

(Emlékezés Szent-Iványi Mihályra).

Közli: Szent-Iványi József.

A «Keresztény Magvető» múlt évi első füzetében közölt *Kriza János önéletrajzá*»-ban jólesö kedves visszaemlékezését találjuk a néhai püspöknek az ő gyermek- és deákkori múltjára, valamint tanári és papi állásában eltöltött «soha félbe nem szakadó» foglalkozásaira. És eme bár általános körvonalakban jelzett «Önéletrajza», nemcsak hű képét tárja elénk Kriza egyházi, irodalmi munkásságának, de egyszersmind a korabeli egyházi állapotok, valamint a politikai élet akkori nehéz, küzdelmes voltának is megvilágítása mellett, közvetlen megerősítéseül szolgál annak, hogy az ő szétágazó, bokros teendői között «legédesebb élveit» a népköltési gyűjtések szerezték. Emez önéletrajzi kijelentésére vallanak kor- és tanulótársai közül főleg a Szent-Iványi Mihállyal 1830–40 évek között fennállott baráti viszonyuk és együttes irodalmi munkásságuk.* A «Remény» kiadása, valamint a korán elhalt Szent-Iványi Mihály beszélyei egy részének B. Kemény Zsigmonddal történt kiadásán kivül legfőképpen a maga költészeti jelentősége és irodalmi becsében páratlan *Vadrózsái.*

Eme dióhéjba szorított rövid önéletrajzi adatok kedves emlékei által indíttatva kivánom e helyen a néhai Szent-Iványi Mihálynak egy 1838-ban atyámhoz, Szent-Iványi Józsefhez** írt atyafiságos levelét közölni, melyet

* A kolozsvári unitárius kollégium ifjúsága Olvasó és Irodalmi Körének múltja Kozma Ferenctől.

** Keresztény Magvető XXXIV. évf. 1. füzet, 28. l.

— magán és családias jellegétől eltekintve, — az abban kifejezett unitárius egyházi vonatkozások, valamint a Sz. M. egyéniségét és gondolkozását jellemző hangulatánál fogva is közlendőnek találtam.

Kedves Józsim!

Irántam, szegény vándor iránt mutatott szivességteket rég óhajtom legalább azzal hálálni, hogy utam további viszontagságairól éstesitselek.

Örömest ragadom ezen alkalmat valahára.

Tőletek meg válva mentem Előpatakára. Onnan Erdővidékén keresztül — az árvizek miatt — szekérrel. Azért ezen részét utazásomnak elveszettnek is tartom. Homorodsztpálnál ismét szárnyaimra szállottam s a Kőlyuk, Kiruly, Oláhfalu, s homorodi Savanyuviz látogatásukra mentem. Mindenütt emlékezetes órákat töltve, főkép az utolsó borvizen némi régi ismerős atyámfiaival, és marosszéki szépekkel. Oláhfaluban éppen vásár volt, de senki sem tudta: az nap lesz-e, vagy más nap? Papjok finom jovialis ember. Innen Udvarhelyre s a Fejér-Nyikó mellékén Sz.-Keresztúrra, onnan a Küküllő mellett Segesvárra, épen a Margitnapi hires vásárra, furcsa kalandok közt Medgyesre, innen Fogarasba s szép vidékén keresztül N.-Szebenbe mentem. Itt Aug. 3-áig vártam berlini utlevelem tárgyában a kormányszék határozását, — siker nélkül.

Ezután mentem Vizakna, Szászsebes, Szászváros, Batiz, O.-Brettye felé Hátszeg classicus vidékére; a Vaskapunál ki Bánátba, nevezetesen Rieszbergre. Vissza Hátszegre, V.-Hunyadra, Dévára, Sz.-Bányára, Zalathnára, s Abrudbányából tértem K.-Fejérvár, N.-Enyed, M.-Ujvár, Aranyos szék felé Thordára Aug. 23-ára azon reményben, hogy a fő Consistorium határozata szerént a Sinatot egybe gyülve találandom; de a helybeli Consistorokon kivül senkit sem találtam. Ezek is csak szitkozódtak az elmaradott Sinatért. Thordán egy vig Lajos napját töltve virradtig tánc között, — nehezült kebellel haza fordulék.

Aug. 28-kán délután érkeztem haza, midőn édes

apám minden testvéremmel, s legjobb embereinkkel névnapját vigan ülé harmadnap óta. Megérkezésem igen érzékeny jelenettel koronázá be utamot. A legerősebb férfiak s idegenek is, s (a mi, bár nem volt akkora csuda, előttem többet nyomott) legszebb asszonyok és lánykák is könyezve fogadtak. Ismét reggelig táncoltam.

És ezzel végzem, Szálkaiként vagabundus életem – kegyetlen fogfájdalom közt – csak ugy irva, a mint lehete.

Nagyon édesen emlékezem vándorlásom napjaira. Minden mi azokra viszen vissza, legkedvesebb óráimat szüli. Szeretném az idén begyalogolni Szilágyot. Tavaly 5 hónap alatt 126. mföldet tettem. Megérkezésem óta folyvást Ny.-Gálfalván tepsedek. Unitárius nagyjaink Sala,* Iszlai,** Szt-Iváni Dani*** nagyon kikötöttek, — a felsőbbség kegyes engedelmével, — professorságom ellen. Soká mesterkedtek, hogy utlevelet ne kapjak, de a R. Consistorium lelkessége, Gubernium és Udvar igazság szeretete meg adaták azt még január 13-án. Most nincs egyéb mihez fogjanak, hanem vádakat koholgatnak ellenem, s ezek ürügye alatt egy közelebbről Kolozsvárt tartott titkos végzetü Consistoriumban, — mely előre ki sem hirdettetett, — meghatározták még Aug. 18-án Thordán tartandó Sinatig felküldetésemet hátráltatni. Itt remélem mindenből kifogynak. Én szándékomat megváltoztatni semmi esetre nem fogom, ha csak választóim forma szerént el nem csapnak.

Vádul 1834-beli diéta alatti, s azután következett hasonló szellemü magaviseletemet vetik. Én erre büszke vagyok, s ha buknom kell, örömest bukom érte.

Légy jó édes Jósim tudatni ezeket mindazokkal, kiket érdeklenének, s kikérni továbbra is részvétöket arántam. Jelentsd forró hálámat azoknak, kik szivesek voltak hozzám. Üdvözletemet azoknak kik még

* Ker. Magvető XXXIII. évf. 6. füzet, 308. l.
** Ugyanott XXXIV. évf. 2. füzet. 80. l.
*** Ugyanott XXXIV. évf. 1. füzet, 27. l.

emlékeznének a gyalog kalandorra, különösen Laborfalván Gábrisnak, s rokonainak, a Papnak és a nagy Mesternek. S minden atyánkfiainak mond meg: izenetjöket, most Derék Székbiró Szt-Iváni József barátomnak meg hoztam S. Szt.-Ivánon: Szt-Iváni Gáborné nénémnek, kedves Kriskájának, s Gyurinak,* kit örök barátságomról biztosits. Általa kérd meg Könczei Jóska barátomat, hogy kedves anyját, s mindazokat, kiket általa lett szerencsém megismerni tisztelje. Mlts Bartha kapitány Urnak tisztelt családjával. A szép Borkának megmondhatod: csokros violája még meg van, s most is kedves illatu. Mlts. Henter Urnak s szép Hölgyecskéjének. A kis papnak. Rétyen: Tkts. Antos Urnak, s kedveseinek. Losonczi Domokosnak, s szép Kláresijának. Losonczi Andrásnak, általok Domokos Misinek s egész Domokos családnak kikhez Előpatakán volt szerencsém. Székely Istvánnak, s buzgó vezérlőmnek a mesternek. Uzonban: Pünkösti József, Moses és Sándor uraknak s azon béres legénynek, ki midőn visszatértemkor a templomkerités alatt szunyokáltam, vasvillájával oldalba döfe. Brassóban: a derék Plébánosnak, Bakcsinak, Pánczélnak. Sokakat kellene még emlitenem, de rövidségért rád bizom, minden érdemeseket nevemben tisztelni. Te ismersz engemet, s ha ugy tapasztaltad, bizvást megmondhatod: én minden nemü szivességre hálásan emlékezni megszoktam; de azok miket az ismeretlen idegen iránt érdeme felett tettek, mélyebben vannak szivembe vésve, hogy sem azokról valaha megfeledkezni tudhatnék. Örömest olvasnék valamit felöled, főkép engem is érdeklőt. Ölellek ezerszer

Édes Józsim gyerekkori barátod

Ny. Gálfalva 1838. III—13.

S. Szt-Iváni Szent-Iváni Mihály s. k.

Fennebbi levelében jelzett külföldi utazására vonatkozólag bővebb tájékozásúl szolgáljon annak megemlítése, hogy mint tanári pályára készülő akadémistának Ber-

* 1848-ban háromszékvármegyei országgy. képviselő.

linbe leendő kiküldését a Rep. Consistorium meghatározta volt s jóllehet azt a főkormányszék is többszörös kiegészítő és felvilágosító kérésekre engedélyezte, még is annak dacára nyilván a levelében említett szabad szellemű gondolkozását, illetve politikai magatartását érintő ürügy alatt ellenségei titkos insziunációja (megtörténhetett atyjának is vádaskodása) következtében a főkormányszék korábbi engedélyét visszavonta. Ez által a szándékolt kedves pályája iránt táplált reményei a tanári és egyházi szolgálat terén végképp meghiusíttatván, – fájó érzéssel bár, de a rajta méltatlanúl történt sérelem ellenében teljes önigazolásának legyőzésével, – a politikai pályára Kolozsvár megye közszolgálatába lépett. Fájdalom, hogy sorsa itt sem volt szerencsésebb. Hivatali teendőinek fáradhatatlan teljesítése és a már megszokott s nagy kedvvel többnyire éjjelenkint folytatott irodalmi munkássága egészségére káros befolyást gyakoroltak s hova-tovább testi szervezetében megrongálva — pár év múlva 1842-ben májdaganata következtében halt el.

Igy futtában végig tekintve Szent-Iványi Mihály rövid munkás életén, – akár maradandó szép dalainak gyöngyeit ha tekintjük, akár az ő nemesen érző szivének dobogását, nyilt, szerető keblének érzelmeit és minden gondolatát a maga eredeti egyszerűségében, hazafias fenkölt szellemében és alkotásaiban legjobban ismert Kriza János barátjának irodalmi vállalatában és munkáiban szemléljük. Kora halála az irodalomnak és társadalomnak, legkivált pedig az ő szeretett anyaszentegyházának nem kis veszteségére történt.

Szolgáljon e helyen fennebbi levelének közlése az én részvétem és atyafiságos kegyeletem kifejezéseül az Ő emlékének.

. . . A lelkes eljár ősei sirlakához — S gyujt
régi fénynél új szövétneket.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A magyar pap és tanító szociális kötelességei.*

Írta: Vári Albert.

Minden kornak meg vannak a maga sajátságos céljai, eszményei és törekvései, amelyek szerint átalakitja embereit és intézményeit. Az az ember teszi a legnagyobb szolgálatot a társadalomnak, az az intézmény felel meg igazán hívatásának, amelyik átlátja a kor igényeit, megérti annak hivó szavát. Az emberiséget a maga fejlődésében megállitani nem lehet. De aki lépést nem tart vele, az élhetetlenségét árúlja el s a természet örök törvényénél fogva a saját végromlását idézi elő.

A kereszténység örökkévalóságát s isteni származását semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy minden időben meglátta és megértette a kor igényeit, hogy nem zárkozott el az újabban fölmerült eszmék, törekvések és irányzatok elől, hanem azokat fölszívta, átalakította, megnemesítette s ez által önmagát termékenyebbé tette. Volt idő, amikor a kereszténység minden ereje az önmaga megértetéseért, a saját létjogosúltságának az elismertetéseért folytatott küzdelemben merült ki. Azután az egyházi tan megállapítása, annak lehető körülírása és szabályozása volt a cél, amelyre fordította minden igyekezetét. Majd az egyházi uralom eszközeinek és fegyvereinek a megszerzésében és biztosításában látta létele célját. Majd ismét a szegénységet, a lemondást, a világtól és társadalomtól félrevonúló szerzetesi életet tette a legfőbb eszménnyé, amelyre hivei-

* „A magyar pap és tanító szociális kötelességei". Irták: Özv. dr. Schulz Józsefné, okl. tanitónő és dr. Gidófalvy István, kir. közjegyző. Kolozsvár, 1912. Ára 4 korona.

nek törekedni kell. Ez azt bizonyitja, hogy az igazi kereszténység nem betű, nem holt rendszer, hanem élet, amely követi is az élet örök törvényeit. Amely percben a kereszténység lemondana istenadta jogairól s magát körülbástyázva elzárná az élet levegőjétől és világosságától; a mely percben az emberi haladásnak és fejlődésnek nem mozgatója és irányítója, hanem kerékkötője lenne: abban a percben megkondúlna fölötte a halálharang. Bármilyen kellemetlen reánk nézve, de azért meg kell említenünk e helyen, hogy az unitárizmus egyik ősi formája: az áriánizmus éppen annak lett az áldozata, hogy a maga tanbeli tisztaságára és ortodoksziájára való hivatkozással nem tudott beilleszkedni egy gyorsan fejlődő kor misztikus világába.

A mi korunk a szociálizmus eszméivel és törekvéseivel van telítve. Ez hódította meg a néprétegeket s folytatja a mag hódításait a tudományban, a politikában, az iskolában és mindennemű intézményeinkben. Hát vajjon a kereszténység szembehelyezkedjék s irtó háborút indítson ellene? Nem tartozik ide, mert egész külön tanúlmányt igényelne annak a kimutatása, hogy Jézus tanításaiban menynyi a szociális tartalom s azok milyen mértékben támogatják a szociális törekvéseket. Elég annyit megállapítanunk, hogy Jézus és korunk helyes irányú szociálizmusa nagyon közeli rokonságban vannak. Igy tehát a szociálizmus és kereszténység sem állhat ellentétben egymással. Nagy kár, hogy a «keresztény szociálizmus» kifejezést már előre lefoglalták és kisajátították olyan célra, amely igen messze áll attól, amit e szavak jelentenek s ez által maga a kifejezés is népszerűtlenné lett. Mert a keresztény szociálizmus igaz értelme szerint nem felekezeti széttagoltságot, nem szakszervezetet és nem holmi politikai célokra való tömörülést jelent, hanem jelenti a munkát, a legszentebb és legnemesebb munkát: a testvériség munkáját, az embernek embertársáért s annak boldogításáért kifejtett áldozati munkáját. Ilyen értelemben minden igaz keresztény a szociálizmusnak híve és munkása.

Itt eljutottunk ahhoz a célhoz, amelyet a kezünk alatt levő könyv is szolgálni akar. A mi korunkban és hazánkban

hol van az a terület, amelyen szociális kötelességeinket teljesíthetjük? Mit vár és mit kíván e tekintetben a mai társadalom különösen a nép vezéreitől: a magyar paptól és tanítótól? E kérdésre kapunk feleletet az özv. dr. Schultzné és dr. Gidófalvy könyvében. Nem üres szólamok halmaza e könyv. Nem is az irodalmi babérok után való vágyódás hozta azt létre. Ilyen igény belőle ki nem olvasható. Hanem a szerzőknek szociális munkában töltött éveik tapasztalataiból leszürődött gondolatait foglalja magában. És annál nagyobb bizalommal lehetünk tanácsaik és útmutatásaik iránt. Azok a lehetetlenségek határába nem csapongnak s elérhetetlen utópiákat nem festenek előttünk. Az életet mútatják be előttünk úgy, amint ők látták és tapasztalták. Éppen ez az ami különös értéket kölcsönöz könyvüknek.

A könyv két részre oszlik: I. Óvó rész. II. Építő rész. Az első rész azokra a veszélyekre mutat rá, amelyek népünket, annak jóllétét veszélyeztetik s egyben azoknak az óvszereit adja elő a következő címek alatt: 1. A pap és tanító a közegészségügy szolgálatában. 2. Az alkohol. 3. A gyermek és az anya védelme. 4. A pártfogó egyesületek. 5. A ki- és visszavándorlás. A II-ik vagy az építő részben a következő fejezetek vannak: 1. A szövetkezetek. 2. Háziipar és munkásvédelem. 3. szórakoztató és oktató egyesületek. 4. A pap és tanító társadalmi és politikai kötelességei.

Nem mehetünk bele az egyes fejezetek részletesebb ismertetésébe. De már a címek puszta felsorolása is milyen szép és tágas munkamezőt nyit meg a pap és tanító előtt: a teendőknek milyen nagy sokasága, a kötelességeknek milyen nagy halmaza áll előttünk! Ez nem azt teszi, hogy most már a pap csukja be a templomot s a tanító hagyja ott az iskolát s mind a kettő adja át magát a szociális kötelességeknek. Ellenkezőleg azt jelenti, hogy ki kell nyitni a templomoknak nem csupán az ajtóit, hanem ablakait is, hogy áradjon be oda az új kor levegője és világossága. Azt jelenti, hogy az iskola vegye figyelembe az élet igényeit s azok elől ne zárkozzék el. De az iskolán meg a templomon kivül is naponkint száz meg száz alkalma nyílik a papnak

és tanítónak, ahol hatással lehet a népre, figyelmeztetheti tévedéseire, hibáira s megmutathatja a helyes útat s kezébe adhatja a boldogulás eszközeit.

Vannak papjaink és tanítóink között, akik már megértették az új kor hivó szavát. Kereszténységünk és magyarságunk úgy mint a nép iránti szeretetünk követeli, hogy azt mindenki megértse és teljesítse. Mi a kor hivó szavát olvastuk ki az özv. dr. Schultzné és dr. Gidófalvy könyvéből s azért azt papjaink és tanítóink teljes figyelmébe ajánljuk.

Dr. Szelényi Ödön: Schleiermacher pedagógiája. Különnyomat a Magyar Pedagógia 1912. évi folyamából. Budapest, 1912. Schleiermacher azok közé az írók közzé tartozik, akik a pedagógiában korukban jóformán visszhangot sem keltettek. A jövő azonban valódi érdeméhez képest mind jobban méltatja s lassan bár, de biztosan vonja el neve elől a feledékenység fátyolát. Az okok között, melyek a maga korában való érvényesülést megakadályozták, egyebek mellett nem utolsó az, hogy Herbart abban a korban majdnem egyedül uralkodott. S Herbart és Schleiermacher két ellentétes világnézet képviselői. Amaz a felvilágosodás egyik elsőrangú, bár késői harcosa, a rideg és merev intellektuálizmus hive; ez a Schelling-féle filozófia tételeitől saturálva, a romanticizmus pedagógusa. Hogy kellő figyelemben nem részesült korában, kétségkivűl része van abban annak is, hogy pedagógiai munkái csak jegyzetei alapján s csak halála után jelentek meg. Herbart pedagógiai rendszere az utolsó évtizedekben sok támadásnak volt célpontja, — ami folyóiratunk olvasói előtt ismeretes — s a jelek azt mutatják, hogy mentől inkább veszít Herbart jelentőségéből, annál inkább nő Schleiermacher pedagógiai súlya.

Egyéniségének erősen kidomborodó etikai ereje forrasztja némi egységbe azokat a heterogén természetű hatásokat, melyeket nagy receptivitása finom eklektikus érzékkel magába fogad és feldolgoz. S itt, ebben a közvetítő álláspontban szintén egyik okát látjuk annak, hogy Schleier-

macher csak napjainkban kezdi elfoglalni a pedagógia történetében azt a helyet, mely őt megilleti.

Schleiermacher az elsők közzé tartozik, akik Herbart lélektanának azt a gyöngéjét észrevették és kifogásolták, hogy a jellem a képzetek fejlesztésén, gyarapításán, mivelésén alapúlna; habár egyezik vele abban, hogy a pedagógiát az etikára alapítja. S első abban is, hogy az egyéni nevelés mellett a szociális vonatkozásokat tudatosan kiemeli és hangsúlyozza, ami Herbartnál hiányzik, habár hivei natorptól figyelmeztetve a szociális pedagógiát is bele szeretnék magyarázni az ő rendszerébe. (Érdemes volna itt megvizsgálni azokat a hatásokat, melyeket Schneller az oly rokon szellemű Schleiermachertől kapott).

Egészen modern eszmekörben mozog Schleiermacher — Herbarttól eltérően — akkor, mikor a tanulók öntevékenységét minduntalan és tudatosan kiemeli és hangsúlyozza. Itt arra gondolunk, hogy a kisérleti pedagógia eredményeként Neumann megállapította, hogy a Darwin-féle alkalmazkodás tana nem helytálló; hanem ellenkezőleg a gyermek alaptermészete az aktivitás, a spontaneitás, mely mindent, az egész környezetet a maga képére alakítja át, a mely minden hatást a maga nyelvére fordít le. Rendkivül nagyjelentőségű és termékeny gondolat, melynek jövőben nem szabad háttérbe szorulnia a tanulmányok rendje megállapításánál s az oktatás módszere kijelölésénél.

S ez a gondolat kapcsolódik azzal a másikkal, melyet Schleiermacher inkább csak sejt, mint kifejt, hogy t. i. a jó tanítót nem a módszeres utasítások kifogástalan ismerete, vagy legalább is nem kizárólag az teszi, hanem e mellett az a nevelői érzék és tapintat, amely a pillanatonként változó gyermeki lélekhez tud alkalmazkodni s a melyet Linde után (nálunk Schnellernél a hangsúly nem a tanítóra, hanem a tanulóra esik) a személyiség pedagógiája néven ismerünk.

Szelényi ebben a világosan fejtegető, helyesen értékelő kis füzetben Schleiermacher filozófiájának alapvonalait vázlatosan ismertetve, belehelyezi pedagógiáját egész gondolatrendszerébe s a többi tudományos alapvetése után a nevelés munkájára és szervezésére vonatkozó nézeteit fejte-

geti. Alkalom adtán szivesen mutat rá azokra a gondolatokra, melyeknek még ma sem múlt idejök s pedagógiai jelentőségét abban látja, hogy a neveléselmélet mai állása és haladása őt igazolja. S habár igaz, hogy egész gyökerével kora talajában áll s onnan szívja tápláló erőit, mégis sok gondolatával megelőzte korát, melyek még ma is az újság és igazság frisseségével hatnak. **g. k.**

Pap Domokos: Dávid Ferenc életrajza. Kiadja a Dávid Ferenc-Egyesület. Ára 50 fillér. Mindössze 73 kis nyolcadrét lapra terjedő életrajza Dávid Ferencnek, melyet Pap Domokos tordai főgimnáziumi tanár a nép lelki szükségletei iránt való helyes érzékkel és kétségtelen írói készséggel írt meg. Azt hisszük, hogy a Dávid Ferenc-Egyesület üdvös dolgot mivelt e kis füzet sikerült megíratásával s a magunk részéről nem lehet más óhajtásunk, vajha ez a kis könyv a nép legszélesebb rétegeibe is elterjedne s megteremné azokat a gyümölcsöket, melyeket az egyesület tőle vár.

Az Irodalomtörténet unitárius vonatkozásu közleményei. Firtos Ferenc a Debreczeni Disputa kéziratáról c. cikket írt az Irodalomtörténet múlt évi folyamába (353—360. ll.). Kutatásai eredményeit röviden közöljük a következőkben: A Kénosi—Uzoni—Kozma-féle unitárius egyháztörténet székelykeresztúri példányának első kötete, melyből Jakab Elek a Debreceni Disputát közölte, egy korábbi, meg egy későbbi kéz müve. A drámát a második kéz illesztette be az első kéz kész művébe. Az első kéz csak egy közkézen forgó descriptiót ismert a debreceni hítvitáról s csak mint hagyományt hallotta, hogy e descriptiót vigjátékká is átalakították és elő is adták. Az általa ismert descriptió nem azonos a vigjátékkal. Az első kéz tolja a Debreceni Disputa írásának idejét 1569-en túlra. A dráma a descriptió alapján készült. A második kéz hagyta ránk a drámát, melyet az után a caput után illesztett be, melyben az első kéz a debreceni hítvitáról, descriptiójáról s ennek történeti alapjáról nagyon részletesen szólott. Ezekkel a mel-

lett bizonyít, hogy a darab előadatott, szóval igazolja a hagyományt.

Firtos közli röviden az egyháztörténet négy szerzőjének, Kénosi Tősér János, Uzoni Fosztó István. Kézdiszentléleki Kozma Mihály és Kézdiszentléleki Kozma János, e négy unitárius lelkésznek életrajzi adatait is.

Kriza Vadrózsákról Versényi György ad ismertetést (196. l.).

Dávid Ferenc rövid magyarázatát (439.) becses kiadványnak minősíti, mellyel egyidejűleg jelent meg Dávid Ferenc életrajza Kiss Ernőtől. Egyik kötetnek sem volna szabad hiányoznia középfokú iskoláink könyvtáraiból.

Folyóiratunknak irodalomtörténeti vonatkozású közleményeit állandóan figyelemmel kiséri és szemlét tart fölöttük (209., 423., 531.).

Makkai Sándor: Bevezetés a személyiség pedagógiájába. 1912. «A személyiség pedagógiája ! Szép cim s már magában biztató. Jól el is érkezett már az ideje annak, hogy a sok módszertani kisérletezés és psychologiai alapozás után élvezzük végre a pedagógiai kutatások gyümölcsét s kissé betekintsünk oda, ahová az összes szálak vezetnek: a személyiség, az ember nevelés titkaiba, mert — mint az értekezés szerzője megjelöli — egyéb célja nem lehet a pedagógusok fáradságának, mint személyiségeket nevelni. Ugy látszik, hogy a pedagógia, mint tudomány, sőt a nevelésre szolgáló intézmények maguk is csak lassú lépéssel követték ebben a tekintetben a korszellem rohamos fejlődését. Hiszen az egyéniség történelmi jelentőségének előtérbe állítása tulajdonképpen már a renaissance kezdeményezése s mégis mily sok idő folyt le, hogy a tudomány maga is centrális kérdéssé, kutatásainak főtárgyává tegye ezt a nagy fontosságú problémát. Ne higyjük azonban, hogy a személyiség bevonult a pedagógiába; még kevés a száma azoknak a lelkes tudósoknak, akik belátták, hogy mindazon nagy munka, melyet a pedagógusok napjainkig végeztek, csak akkor nyer értéket, ha csak egy porszemmel is hozzájárulhat ahhoz, hogy a személyiség» nevelésének

teoretikus alapjait megszilárdítsa. A baj csirája természetesen ott van, hogy maguk a nevelők sem voltak mindezideig személyiségek s így nem is nevelhettek személyiségeket. A pedagógia alma matereinek még is van jellegük: «állami», felekezeti» stb., a nevelő személyzet pedig a «hivatalos» jelleghez híven igyekszik a jellegnek megfelelő sablont tanítványaira is kényszerzubbony gyanánt ráadni. A kolozsvári egyetem pedagógiai katedráján már évtizedek óta lelkesen hirdeti Schneller professzor, hogy a nevelő feladata más nem lehet, mint hogy tanítványának egyéniségét megismerve, belőle «személyiséget» vagyis karaktert formáljon, mely etikailag teljesen meghatározva, maga is képes legyen egy «isteni cél gondolatot» megvalósítani, hogy az életbe s annak minden körülményébe belevigye azt a magas nézőpontot, mely a «humanum» fogalmában birja értékelési alapját. A gyermekben nem eszközt kell látni bizonyos tradicionális sablonok tovább tengetésére, hanem az ő individuális sajátosságát felismerve módot kell adni neki, hogy azon az alapon, ugyszólván építse ki önmagát.

A jelen értekezés szerzője Schneller tanítványa a pedagógiában, Böhmé a filozófiában. Igen helyesen észrevette, hogy a Schneller pedagógiájában kontemplált «személyiség» nagyon sok rokon vonást mutat Böhm azon önértékű egyéniségével, mely a szellemiség magaslatára felemelkedve mindent a «nemesség» szempontjából értékel s a maga zárt egyéniségében igyekszik megvalósítani azt az isteni célgondolatot (Schneller elnevezése), melynek csiráit magában érzi s melynek kialakítását feladatául tüzte ki. A Böhm által előtérbe állított aksziologiai momentumot igen ügyesen viszi be a szerző a pedagógiába s ez kölcsönöz művének eredetiséget. Igyekszik kimutatni, hogy a nevelés lédés, tehát aksziológiai jellege van. Hogy milyen az értékelési álláspont, attól függ az ideál, az ideál megvalósítása
lési álláspont, attól függ az edeál, az ideál megvalósítása pedig a nevelés célja.

Ezen alapon igyekszik a nevelés célját bővebben is kifejteni, azután pedig a «személyiség» lényegét és alkatát először általában, azután a nevelőben és a növendékben kü-

lön-külön is felmutatni, ami végül arra az eredményre vezeti, hogy a nevelés a nemes értékfogalmat, az istenarcu emberideált célozza. A pedagógia a nemes értékkel foglalkozó tudomány, még pedig a nemes értéknek az emberiség ifjú generációjában való megvalósítását, illetőleg annak lehetőségeit kereső és előíró tudomány.

Álláspontjánál fogva igen érdekes, érthető, világos stilusban megírt tanulmány.

Varga Béla.

Evang. Közérdek. E címen Zomborban havonként kétszer megjelenő folyóirat indul, mely a lelkészi és tanítói fizetésrendezési mozgalmak közlönye akar lenni. Más téren semmiféle irányzat kizárólagos szolgálatába nem áll, hanem pártatlanúl nyitva áll egyházi s iskolai és társadalmi kérdések megvitatására. Felelős szerkesztő és kiadó Lombos Alfréd zombori ev. lelkész, főmunkatársak Lombos Albert zombori és Schwetz Mihály kesnyői tanító. A lap ára egész évre 6 korona.

A szerkesztői beköszöntő szerint a lap megindítását az tette szükségessé, hogy a Sztéhló Kornél szerkesztésében megjelenő Ev. Lap vallási kérdésekben ultraliberális, politikai tekintetben pedig opportunus, túlzó munkapárti lett. A szerkesztőség azt hiszi, hogy lapja hézagpótló lesz s az ev. lelkészek és tanítók lelkesen fogják támogatni.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Keresztény Magvető írói köre febr. hó 3-án — mint a múlt évben is ez idő tájt — a tagok teljes számú jelenlétében értekezletet tartott. Örömmel vette tudomásul a szerkesztőknek azt az előterjesztését, hogy az eddig megjelent 47 évfolyam tárgymutatójának egyik része — a szerzők szerinti — teljesen készen van s a másik a tárgyak szerinti is március hó folyamán elkészül. Megállapodás történt, hogy mikor ez a munkálat teljesen készen lesz, a szerkesztők hívják össze megint az értekezletet, amely akkor a tárgymutató kiadási költségeit és módozatait fogja megbeszélni és megállapitani.

Örömmel adunk hírt folyóiratunk történetének e nevezetes mozzanatáról, mert úgy érezzük, hogy ezzel olvasóinknak és a magyar tudománynak tartozó adósságunkat rójjuk le.

Az értekezlet egyhangúlag helyeselte és emelte határozattá szerkesztőnknek azt a javaslatát, hogy az előfizetési dij emeltessék fel 6 K-ra. Annyira evidens volt ennek a szükėége, hogy minden részletesebb megokolását szükségtelennek mondotta.

Egyhangú helyesléssel találkozott az az intézkedés is, hogy folyóiratunk e számtól kezdve jobb, nagyobb alakú és — természetesen — drágább papiroson fog megjelenni.

Megbeszéltük azt is, hogy *Egyháztörténeti adatok* címen — amint a rendelkezésünkre álló hely engedi — leveleket fogunk közölni, melyeket a 18. század második felében s a 19. század elején külföldi akadémitáink haza küldöttek püspökeinkhez, a consistoriumhoz s esetleg egyes tanácsosokhoz és olyanokat is, melyeket a püspökök írtak külföldön tanuló ifjainknak. Lázár Istvánnak, Nagy Györgynek, Márkos Györgynek, Pákei Józsefnek, Nagy Zsigmondnak, Fűzi Jánosnak, Székely Miklósnak, Szász Mózesnek stb. maradtak fenn ilyen levelei levéltárunkban, melyek érdekes világot vetnek 18. századi tanárképzésünkre, az egyház anyagi helyzetére, általában köz- és kulturális állapotainkra. Alkalmasak arra is, hogy hitelveink fejlődésére, külföldi

összeköttetéseinkre rámutassanak. Szóval egyház- és iskolatörténeti fontosságuk és jelentőségük kétségtelen s mi meg vagyunk győződve, hogy az unitárius egyház történetének majdani megírója hálás lesz nekünk ezekért a közleményekért, melyeknek közreadásával a Magvető régi nyomdokaiba lépünk.

Egy unikum kolozsvári egyházközségünk levéltárában. Nagy ritkaságot őriz kolozsvári egyházközségünk levéltára: egy *Basta* György által kiadott díszes unikum cimeres levelet. A gyászos emlékű császári hadvezérnek ezt az egyetlen fennmaradt címeres nemesítő levelét ezelőtt pár héttel levéltári kutatás közben fedezte föl egyik tanárunk. A pergamenre kiállított díszes armalis Gyulafehért, 1602 december 20-án kelt s Gerlai (Szamosújvár) *Szász*, másként *Görög* Jánost és általa testvérét, Pétert emeli vele Basta a Rudolf császár és király által reáruházott hatalomnál fogva nemességre s mentesíti az adóktól és közterhektől gerlai házukat is. A nemeslevelet a történetiró Somogyi Ambrus, mint Szolnok megye jegyzője hírdette ki Désen. Különben pecséttani szempontból is ritkaság, mert rajta függ sárga viasz pecsétfészekben vörös viaszba nyomva Bastának eddig ismert *egyetlen* függőpecsétje. A nevezetes ritkaságot lefényképezték, pecsétjét lerajzoltatták s szövege már legközelebb napvilágot lát a dr. *Veress* Endre szerkesztésében és a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelenő Basta-kötetben. Ezen kívül címerképét is közölni fogják valamelyik genealogiai és heraldikai folyóiratunkban. Itt említjük meg, hogy Basta erdélyi kortársai közül csupán a Báthory Zsigmond címeres levelei nem ritkaságok. Vitéz ellenfelétől, az unitárius Székely Mózestől egyet sem ismerünk, a zsarnok Mihály vajdától pedig szintén csak egyetlenegy címeres levél maradt hátra korunkra. *(kl)*.

Iskolalátogatók a népiskolákban. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1912. évi július 16-án 100000 sz. alatt egy rendeletet adott ki, amely tulajdonképen útasítás a tanfelügyelőségi iskolalátogatók részére. Az intézmény a f. iskolai év elején életbe is lépett. Célja „az iskolák belső életének ellenőrzése és működési eredményeinek fokozása“. A tanfelügyelők munkája ezzel megoszlik. T. i. ők a központi hivatal munkáját látják el, az iskolalátogatók pedig látogatják kisebb-nagyobb körökben az iskolákat s észrevételeikről jelentést tesz-

nek a tanfelügyelőknek. Az ellenőrzés ezzel intenzivebbé lesz, melyből a népoktatásnak lesz legnagyobb haszna. Az iskolalátogatónak lesz ideje és módja mindent alaposan megnézni, amire a multban a tanfelügyelőnek nem volt, mert túl volt halmozva adminisztratív teendőkkel s ezért csak alig hogy betekinthetett egy-egy iskolába. A felekezetek autonomikus jogait nem bántja a rendelet, mert meghagyja az iskolalátogatónak, hogy a tervbe vett látogatásról három nappal előbb irásban értesitse az iskolaszéki elnököt s kerülje mindazt, ami az iskola fenntartó hatáskörébe tartozik.

Az iskolalátogatókat a miniszter nevezi ki elemi vagy polgári iskolai tanítók, esetleg gazdasági szaktanítók közűl. A látogatás iskolai évenként kétszer történik, év elején és közepe táján, de szükség esetén többször is.

Az első látogatás célja az iskoláztatás megkezdésével járó nehézségek elhárítása és a tanítók útbaigazítása a tanítás terén. A második látogatás célja, ellenőrizni, hogy az előző látogatás alkalmával tett intézkedések foganatosíttattak-e és hogy a tanítás eredményéről is meggyőződést szerezzen a látogató. Intézkedési joga nincs, csupán a megfigyelésre és tanácsadásra szorítkozik a látogatása. Az iskolalátogatásnak ki kell terjeszkednie: 1. az intézet külső rendjére, 2. az intézetek tanulmányi és nevelői munkásságára, a tanulmányi eredmény fokozására; 3. az óvónők, tanítók továbbképzésére.

Az első feladat érdekében az iskolalátogató kiterjeszti figyelmét az iskolaépületre, tantermekre, tanítói lakásra és mellékhelyiségekre annak megállapitása végett, hogy vajjon megfelelnek-e a törvényes követelményeknek? El van-e látva az iskola a nemzeti címerrel és lobogóval és a törvényes felírással? Fordítanak-e kellő gondot a tanulók egészségi viszonyaira és tisztaságára, az iskola belsejének és környékének, az illemhelyeknek rendben és tisztántartására, a bútorok, padok elhelyezésére s a tanulók testi fejlődésének megfelelnek-e az utóbbiak? Az iskola vize egészséges-e? El van-e látva az iskola a szükséges bútorokkal, fölszerelésekkel, tanszerekkel, a tanulók könyvekkel és írószerekkel? A gyűjtemények gyarapításához a tanító saját gyűjtésével és munkásságával hozzájárul-e?

Meg vannak-e az előírt nyomtatványok, naplók, törzskönyvek, végbizonyítványok? A tankötelesek nyilvántartása, összeírása és iskolázása körűl az illetékes tényezők pontosan teljesítik-e kötelességüket? Megvizsgálja az iskola irattárát, leltárát. Megnézi, hogy a kézi munka tanításához megvannak-e a szükséges eszközök? Van-e ifjúsági könyv-

tár, rendben kezelik és használják-e? Engedélyezett tankönyvek vannak-e használatban?

A második cél érdekében megvizsgálja, hogy a tanítás a jóváhagyott tanterv, tanmenet és órarendnek megfelelő módon és arányban folyik-e és teljesíti-e a tanító nevelői kötelességét? Megfigyeli a tanítás tervszerűségét, módszerét, a tananyag helyes és arányos feldolgozását, az írásbeliek kezelését. Súlyt helyez arra a tanító, hogy a tanulók az anyagot lényegében már az iskolában elsajátítsák s általában nem terheli-e meg őket pusztán az emlékezetnek szánt anyaggal? Milyen a tanítási eredmény általánosságban és az egyes tantárgyakban?

A tanítók továbbképzése céljából az iskolalátogató a tanítókat a modern pedagógia és didaktika követelményei felől mindenkor tájékoztatja. E végből maga is tartson fenn állandó összeköttetést valamely tanítóképző intézettel, ahol a gyakorló-iskolában figyelje meg a tanítást, a lélektant, a neveléstant, a módszertant és a kísérleti lélektani előadásokat. Kiterjeszti az iskolalátogató figyelmet arra is, vajjon rendelkezik-e a tanító az önképzéshez szükséges segédeszközökkel?

Örömmel üdvözöljük ezt a rendeletet, amely a magyar népoktatás fejlesztéséért buzgó lélek műve. Ha olyan tervszerű és meg nem lankadó következetességű lesz a kivitel és végrehajtás, amint contemplálva van, nem nagyon hosszú idő mulva érezni fogjuk áldásos hatását s nem kell szégyenkeznünk többé a mivelt világ előtt analfabétáink rettenetes száma s egyes vidékek népességének kulturális elmaradottsága miatt.

Tanítók fizetésrendezése. A vallás- és közoktatási miniszter a napokban két törvényjavaslatot nyujtott be. Egyik az állami, másik a községi és hitfelekezeti elemi népiskolai tanítók illetményeinek rendezéséről szól. Végre elérik tehát a tanítók is, amiért évtizedek óta jogos és méltányos harcot folytattak, hogy a többi állami tisztviselőkkel egyenlő elbánásban részesüljenek s a XI., X. és IX. fizetési osztályoknak megfelelő illetmények élvezetébe jussanak. A miniszter a törvényjavaslat megokolásában kijelenti, hogy a tanítók existenciájának a mivelt ember létföltételeihez kell alkalmazkodnia s e tekintetben a nemzetnek erkölcsi kötelességei vannak. A népek versenyében fönnmaradásunknak egyik főbiztosítéka, hogy a tanítóság lelkesen és odaadóan végezze kulturális munkásságát. Ennek azonban természetes előfeltétele, hogy a tanítóság anyagi helyzetének javítására irányuló

jogos és méltányos kivánságai kielégítést nyerjenek. A miniszter célja az volt, hogy az *egész* tanító személyzet, tehát az állami és nem állami tanítók, anyagi ellátása *egységessé* tétessék, mert azt a célt akarja megvalósítani, hogy minden iskola egységes, erős ifjú nemzedéket neveljen; ennek pedig feltétele, hogy a tanítók fizetése *jellegkülönbség nélkül egységes legyen.*

A törvényjavaslat megszünteti az alapfizetés és korpótlék kombinált rendszerét s az 1893. évi IV. t.-cikkben megállapított illetményrendszert alkalmazza fizetési osztályokkal és fokozatokkal. Az 1907. évi törvény szerint a végső fizetések között 400 K különbség van a felekezeti tanítók kárára; az új javaslat a különbséget teljesen megszünteti s a végső fizetést állami és nem állami tanítóknál egyaránt 3200, tanítónőknél pedig 3000 K-ban állapítja meg a jelenlegi 2000, 2100 és 2200 K-val szemben. Eltérés csak annyi, hogy a harmadik fizetési osztályban az államiak négy, a nem államiak csak 5—5 évenként lépnek a felsőbb fizetési fokozatba. Az előlépésnél (t. i. ugyanazon fizetési osztály felsőbb fokozatába) a szolgálati idő az irányadó, az előléptetésnél pedig (t. i. alsóbb fizetési osztályból felsőbbe) a szolgálati időn kívül a tanító érdemessége is, amelyet a két évenként előterjesztendő minősítés alapján állapítanak meg.

A javaslat kezdő javadalmazást és három fizetési fokozatot állapít meg. A kezdő javadalmazás 1200 K Azokat a tanítókat, kiket a törvény működésben talál, beszámítható szolgálati idejük alapján a megfelelő fizetési osztály megfelelő fokozatába kell besorozni. Az előléptetés joga az állami tanítóknál a minisztert, a községi és felekezeti tanítóknál az esetben, ha az állás államsegély nélkül tartatik fenn, a tanító alkalmazására jogosult hatóságot, államsegélyes álláson működő tanítóknál pedig szintén a minisztert illeti.

A kezdő javadalmazásból a férfiak 2, a nők 4 év alatt léptettetnek elő a III. fiz. osztályba. Innen a II. és I. fiz. osztályba mind a férfi, mind a nőtanító a közvetetlenül alacsonyabb fizetési osztályban töltött 12 év után léptethető elő. Az egyik fiz. fokozatból a magasabba automatikusan lép elő. A nem állami tanítók a III. fiz. osztály minden fokozatán 5—5 évet töltenek s így ők az egyes fizetési osztályok fokozataiba és a legmagasabb fizetésbe is 3 évvel későbbre jutnak.

A német unitáriusok papjának levele szerkesztőnkhöz.*

Alzey, 1913. I. 21.

Igen tisztelt Igazgató Úr!

Fogadja szíves köszönetemet kedves leveleért, melyre már rég akartam válaszolni, de nem volt szabad időm. Mikor ma az előfizetése a Freiprotestantra megérkezett, erősen elhatároztam, hogy most mindenekelőtt Önnek levelet kell írnom. És mily örömest fogadom el a felajánlott jobbot! Igen, vajha kezdődnék jó viszony az Ön „Keresztény Magvető"-je és az én Freiprotestantom között s szerkesztőik között is és lenne tartós! Kár, hogy a testvérlap nyelvét nem értem s azért rendes olvasásáról le kell mondanom.

Községeimről, melyekről Önt értesitenem kellene, a mi német-unitárius lapunk első évfolyamának első száma sok részletet közölt. További tájékoztatására még a következőket közlöm:

A 70-es évek Reinhessenben felébredt szabad protestáns mozgalmának élére egy nyug. ev. lelkész állott, aki azután az új szabad községeknek első lelkésze lett. Először úgy látszott, hogy városi és falusi elemekből számosan csatlakoznak hozzá. Ezerek mutatkoztak hajlandóknak vele tartani. De felülről jövő nyomás, a kormány és a politikai közigazgatási hatóságok részéről megnyilvánuló ellenszenv és erőszakoskodás ellenkező mozgalmat eredményeztek. Hivatalnokok, tanítók és mások sokan megint visszaléptek. Már örvendezni kezdettek, hogy az egész mozgalom eltünik s egy pár év alatt teljesen elnyomják. De istennek hála, igen korán örvendettek Végül bele kellett törődniök az üldözött községek fennállásába, melyek most az unitarianismushoz való eszményi csatlakozást általam végrehajtották. Résztvettünk a szabad kereszténység és vallásos előhaladás berlini kongresszusán s keressük a külföldi unitárius testületekkel az összeköttetést, abban a reményben is, hogy tőlük támogatást kapunk, hogy az unitárius gondolatot Németországban és később talán Ausztriában is hatásosan képviselhessük és az unitárianizmus ügyét népünk között terjeszthessük.

Mi itt nagyon magános őrállomáson állunk. Egyfelől az egyházi

* Szerkesztőnk levéllel fordult a német unitárius mozgalom vezetőemberéhez, a rheinhesseni unitárius községek papjához, Walbaumhoz. Megrendelte lapját, a *Freiprotestant*-ot s arra kérte a szerkesztőt, hogy értesítse a mozgalom jelenlegi állásáról, kilátásairól részletesen. Walbaum szíves előzékenységgel válaszolt. Levelét egész terjedelmében közöljük s küldőjének a nyilvánosság előtt is hálásan mondunk köszönetet.

liberálizmus, melynek törekvése, hogy minden a régi hitvallású egyházakban maradjon, semmit sem akar rólunk tudni. Másfelől a szabadgondolkodók, a monisták szövetsége, a konfessionslos bizottság és a szabad vallási községek szövetsége az egyházakból való kilépésre hajló elemeket teljesen radikális irányba tereli Így hát kilátásaink egyelőre szomorúak. Mivel azonban meggyőződésem szerint a mi álláspontunknak ez ellentétes irányok között joga van a képviseltetésre, azért nem esem kétségbe.

Némelykor arra gondolok, hogy vajjon Ausztriában ez idő szerint nem lehetne-e többet tenni. Én, mielőtt itteni állásomat elfoglaltam, odaát ev. vikárius, azután lelkész voltam s az a benyomásom volt, hogy némelyek azért nem szakadnak el Rómától, mert nekik az ó-katolicizmus és az ev. egyház igen kevéssé szabadoknak látszottak arra, hogy a lépésüket jutalmazzák. Ezek legtöbbjének a teljes vallási nihilizmus talán legjobban megfelelne. De vajjon nem volna-e érdemes egy unitárius közösség alapítását megkisérleni? Minthogy Magyarországon van unitárius egyház, azt gondolom, hogy Ausztriában is talán államilag elismernék. Sajnos azonban ezidő szerint hiányzanak nekem az ilyen célból való odautazás eszközei. Egy előnyöm volna, az, t. i. hogy osztrák egyházi szolgálatom óta még mindíg osztrák állampolgár vagyok.

Tehát Önhöz s az én kedves magyar hitrokonaimhoz politikailag közel állok. Vagy Ön is az osztrákoknak azon magyar ellenségeihez tartozik, amilyenek — fájdalom — Ausztriában is vannak? Közöttünk személyileg maradjon minden esetre jó barátság!

Az Ön

R. Walbaum.

A közoktatásügyi államtitkár igazságügyminiszter. A király dr. Székely Ferenc lemondó igazságügyminiszter helyébe dr. Balogh Jenő vallás- és közoktatásügyi államtitkárt nevezte ki. A középiskolai tanárságnak sok oka van sajnálni Balogh távozását, s épen akkor, mikor megértő jóakaratra a legnagyobb szüksége volna. Azokban a reményekben, melyek kinezezéséhez kapcsolódtak, nem csalódtunk. Bizonyára sok része van abban, hogy az ú. n. státusrendezés, ha nem is teljesen, de részben megoldatott s ezzel a tanárság körében élő nyugtalanság jó részben elnémult A nyugdíjtörvénynél ért veszteség az ő idejére esik ugyan, de meg vagyunk győződve, hogy ő a maga részéről mindent elkövetett az iskola érdekében s távolról tekintve a dolgokat úgy látszik, hogy nem is pénzügyi okokon, hanem egy egyoldalú s a tanárság munkáját értékelni képtelen bürokrata elme merevségén fordult meg az egész. Van okunk tehát sajnálni Balogh távozását s megnyugtató csak az, hogy egyéniségének s tehetségének ott is megfelelő és szélesebb munkamezőt nyert.

A közoktatásügyi minisztérium új államtitkára. A király febr 9-én *dr. Jankovich Béla* belső titkos tanácsost, a magyar országgyűlés képviselőháza alelnökét a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkárává kinevezte. Jankovich Budapesten született 1865 ben, r kath. vallású. Középiskolai tanulmányait a bécsi Teréziánumban, jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1889-ben az akadémia a német valuta-reformról írt munkáját a Lévay-féle pályadíjjal jutalmazta Párisban, Londonban és Freiburgban 1888–89-ig a természettudományokat tanulmányozta s a szünidők alatt beútazta Közép- és Nyugateurópát. Azután világkörüli útat tett s tanulmányainak eredményeiről a Földrajzi Közleményekben és egyéb szemlékben és lapokban számolt be.

1891-ben a budapesti egyetemen magántanárrá habilitálták, ahol a pénz- és hitelügyletekről tart előadásokat. 1910 óta orsz képviselő, 1911. nov. óta a képviselőház alelnöle, 1912 szept óta belső titkos tanácsos.

A új államtitkár a napokban foglalta el hivatalát s minisztere üdvözlő beszédére a többek között ezeket mondotta:

„Meggyőződésem, hogy az országban csakis akkor biztosíthatjuk a kultura ügyét, ha előre gondoskodunk a kultura munkásainak jogos igényeiről. Ezt a célt vannak hivatva szolgálni ama törvények és javaslatok, amelyeket a miniszter úr Őnagyméltósága eddig kezdett. Az országgyűlés eddigi áldozatkészsége alapján méltán elvárhatjuk hogy a jövőben fokozatosan még több érdek lesz kielégíthető".

A felekezetekről így nyilatkozott:

„E tekintetben különös érdeklődésem tárgyai lesznek ama felekezetek ügyei, amelyekhez magam ugyan nem tartozom, de amelyeknek érdekét részrehajlás nélkül fogom szem előtt tartani, épp úgy, mint saját egyházam ügyeit."

Ez a nyilatkozat arra van szánva, hogy a protestansok nyugtalanságát elcsendesítse. Eddig állandó szokás volt, hogy a r. kath. kultuszminiszter oldala mellett a politikai államtitkár protestáns volt Most mindaketten katholikusok. Csak kivételesen nyugodhatunk bele ebbe az állapotba abban a reményben és várakozásban, hogy a prot. ügyek fokozott figyelemmel és megértéssel fognak kezeltetni

Báró Barkóczy Sándor miniszteri tanácsos a kongregációk hatalmas patronusa, kit üzelmeiért a középiskolai ügyosztály éléről el kellett mozditani — amint a lapok írják — nyugalomba vonul. Régen meg kellett volna tennie, míg nem rontott annyit az iskolák közszellemén.

A Sárospataki Református Lapok idei több számában *Az új év küszöbén* c. végig tekint a múlt év eseményein s a többek között a Magyar Prot. Irodalmi Társaság ügyeiről ezeket mondja:

Az 1912 év bántó jelenségei közé kell soroznunk a Magyar Prot. Irodalmi Társaság kinlódó életét is — Hát bizony ennek a sorsát nem így álmodták azok, akik a születésénél szerepeltek Két testvéregyház egyesített ereje egy cél szolgálatában! A hegyeket is ki kellett volna mozdítaniok helyükből, ha igazi szent erő és szent akarat lelkesíti őket. – De nem mozdí-

tották ki. A két prot. egyházból annyi előkelő embert sem tudtak összetoborzani, amennyi a társaságnak legalább gond nélküli sorsot biztosíthatott volna. Ugy fáj látnunk a közösen ápolt egyesület évenkénti vénülését s a közös oltár körül való forgolódásunk meglassudását.

A „Sárospataki Lapok" igazán lelkesedett a két prot. egyház egyesüléseért, sőt örömest bevonta a gyűjtőnév alá az unitárius testvéreket is. Ezeket a két prot. egyház féltékenysége az egyesülésből kiszorította, amiből annak kellett volna következni, hogy a két egyház annál inkább neki lásson a maga elé tűzött cél szent lelkesedéssel való megoldásának. Ez azonban nem következett be. Sőt inkább! Mikor a közös munkára a kálvinista és lutheránus tanárokat szintén egyesíteni akartuk: a törekvésünk dugába dőlt, ami magában is rossz jel volt a Magy. Prot. Irodalmi Társaságra, amelyet éppen tudományos jellege miatt főként a két egyház tanárainak kellett volna különösebben támogatniok. — A „Luther Társaság" mint külön egyesület csakhamar megalakult s majdnem annak a célnak szolgálatában, mint a Magy. Pr. Irodalmi Társaság. Aztán megalakult az „ORLE", meg a „Kálvin Szövetség", mind külön programmal... Hát hogyan is éljen és virágozhassék ennyi versenytárs között éppen az az egyesület, amelytől szinte tervszerü következetességgel vonta el a változó idő az anyagi és szellemi segítséget?!

A jezsuiták Németországban. A német birodalmi szövetségtanács abban a kérdésben, hogy a jezsuiták „rendi tevékenységét" eltiltó 1872-ik évi törvényt és rendeletet hogyan kell értelmezni, a következőleg döntött: Tiltott rendi müködés minden lelkészi vagy egyéb vallási működés másokkal szemben, valamint a tanítás. A tiltott hitműködés fogalma alá, amennyiben ezt uralkodói határozatok nem állapitják meg, nem esik a csendes misék olvasása, a családi ünnepély keretében bemutatott primicia és a haldoklók szentségének feladása. Nincsenek tiltva oly tudományos előadások, melyek nem érintik a hit terét. Az írói működést a tilalom nem érinti.

A budapesti tudományegyetem népessége. A mult iskolai év első felében összesen 7667 hallgató iratkozott be, akik közül hittudományi hallgató volt 100, jogtudományi hallgató 3585, orvostudományi 2495, bölcsészettudományi 1145 és gyógyszerész 342. A mult év második felében összesen 6962 hallgatója volt az egyetemnek, közöttük 99 papnövendék, 3049 jogász, 2403 orvosnövendék, 1073 bölcsész, 338 gyógyszerész. A papnövendékek közül 76 római katholikus, 23 gör. kath., a jogászok közül 1502 római katholikus, 48 gör. katholikus, 80 gör. keleti, 323 református, 201 ág. ev., *24 unitárius*, 867 izraelita, 2 mohamedán, 2 felekezetnélküli. Az orvosnövendékek közül 789 római katholikus, 51 gör. kath., 124 gör. keleti, 188 református, 142 ág. ev., *8 unitárius*, 1097 izraelita, 4 felekezetnélküli. A bölcsészek közül 581 róm. kath., 34 gör. kath., 34 gör. keleti, 127 református, 124 ág. ev., *10 unitárius*, 159 izraelita, 2 mohamedán, 2 felekezetnélküli. A gyógyszerészek közül 130 róm. kath., 3 gör. kath., 5 gör. keleti, 47 református, 31 ág. ev., 121 izraelita, 1 felekezetnélküli.

A „Los von Rom"-mozgalom, amely 14 év óta tart, 58,499 hivőt ragadott el a pápás egyháztól, mig ez utóbbi javára ez idő alatt 12,9 2 átterés történt. A protestantizmus, a kath. irók bevallása szerint, évenkint 4000 hivőt nyer e réven. 1911-ben meg éppen 4348-at nyert A Rómától való elszakadás szünet nélkül tart, dacára a Róma által a sajtó és szószék útján kifejtett óriási erőfeszítésnek, 1908-tól 1910-ig az osztrák protestánsok száma 534 441 lélekről 593,256-ra emelkedett, vagyis részint születések, részint áttérések révén, 58,315 hivővel szaporodott; a reformátusok száma az utóbbi 10 év alatt 95,754 főnyi emelkedést mutat. Az elszakadási mozgalom minden tartományban érezhető, még Boszniában és Hercegovinában is, hol a protestánsok száma 10 év alatt 2615-re növekedett

Apponyi a tanítók és tanárok helyzetéről. Gr. Apponyi Albert a „Nemzeti Iskola" f. évi 1-ső, jubiláris számába figyelemreméltó cikket írt a tanárok és tanítók anyagi és politikai helyzetéről, amely sulyos kritikája a mostani helyzetnek. A cikkben többek közt ezeket mondja: „A néptanítókat illetőleg az a két törvény, mely az én kezdeményezésemre alkottatott meg, t. i. az az 1907. XXVI. és XXVII. t.-c., kétrendbeli intézkedéseket tartalmazott: a tanítók illetékeit és jogviszonyait rendezte egyfelől, a nemzeti irányu oktatás biztositékait akarta megteremteni másfelől. Az intézkedések e második sorozatát állandó jellegünek gondoltam; a tanítók illetékeinek és jogviszonyainak rendezését e két törvényben azonban kifejezetten ideiglenesnek és átmenetinek jeleztem a javaslatok megvitatásakor. A fizetésrendezés, az akkori viszonyok közt, eleget tett a legégetőbb szükségnek, csökkentette az eltérést az állami és nem állami tanitók javadalmazása közt és maximumát képezte annak, ami akkor elérhető volt. A jogviszonyok rendezése tekintetében átmeneti intézkedéseket létesítettem, mert azoknak végleges rendezését az általános tisztviselői pragmatika keretében gondoltam eszközlendőnek Mindkét irányban, úgy a fizetés, mint a jogviszonyok tekintetében, lefektettem az alapelvet: az állami — illetve köztisztviselői minőség kimondásával. Teljesen igazoltnak tartom, hogy a tanítóság most, midőn a megélhetési viszonyok újból megrosszabbodtak, mind a két tekintetben kivánja ennek az alapelvnek teljes honorálását. Az a 4 - 5 millió költségtöbblet, mely a kormány tervezetéhez képest ebből előállana, bőven megtérülne a megnyugvás által, mely tanítói körökben teremtetnék. Fegyelmi szigorral ezt a megnyugvást elérni nem lehet." „Hasonlóképpen vélekedem a középiskolai tanárságnak főleg a teljes nyugdíjélvezet új korhatára ellen irányuló mozgalmáról. Készségesen elismerem, hogy mikor én megindítottam fizetésrendezésüket, nekem sem sikerült kielégítő megállapodásokhoz jutni, de legalább nyitva hagytam azokat a kérdéseket, amelyek helyes megoldásától függ a megnyugvás: a három fizetési osztály közt való helyes megosztás és a nyugdíjképesség korhatára. Ez utóbbi tekintetben a pénzügynek csak annyi engedményt tettem, hogy utolsó költségvetésem indokolásában „megfontolandónak" jeleztem a 35 éves korhatárt, de a „megfontolás" eredményével a magam részéről tisztában voltam már akkor is és így nem mentem be olyanba, ami a kérdésnek praejudikált volna. Nem is igen akadt tanügyi szakember, aki e tekintetben

ne pártolta volna a tanárok álláspontját; a pénzügyi kérdés pedig itt valóban oly csekélységgé zsugorodik össze, hogy nem értem azt a makacsságot, amely azért szembeszáll a tanári kar elkeseredésével."

Német protestánsok szövetsége. Traub dortmundi lelkész elitélése a német szabadelvű protestánsokat nagyon kínosan érintette; egymást érik az erős és igazságtalan ítélet ellen a tiltakozások. Még Delbrück berlini egyetemi tanár, a konzervativ „Preussische Jahrbücher" szerkesztője is így nyilatkozik: „Traub vétségei oly jelentéktelen jellegűek s még ha súlyosan akarjuk is azokat megitélni, annyi enyhítő körülmény forgott fenn, hogy a büntetés súlyos volta semmi arányban nem áll azokkal." Az ítélet által indíttatva, Németország összes prot egyházi liberális egyesületei és szövetségei „Német protestánsok szövetsége" (Bund deutscher Protestanten) cím alatt közös szervezetbe egyesültek, hogy a német prot. egyház szabadelvű és egészséges fejlődése érdekében a reactionárius törekvésekkel szemben vállvetett erővel harcoljanak. Az új szövetség Traubot választotta ügyvezető igazgatójává és felhívások útján egész Németországban gyűjtést indított egy protestáns-alap létesítésére, amelyből majd a jövőben a szabad protestantizmus eszméjének áldozatait segélyezhesse.

A nemet Evangeliumi Szövetség a jezsuiták ellen. A német „Evangeliumi Szövetség" szeptember hó második felében Saarbrückenben tartott közgyűlésén a következő határozatot hozta: „Az Evangeliumi Szövetség 25-ik közgyűlésén csaknem 500,000 tagja nevében tiltakozik a szövetségtanácsnál és a birodalmi gyűlésnél a jezsuita törvény enyhítése vagy megszüntetése iránt tett indítványok ellen. Ez a törvény, amelyet a nagy császár nagy kancellárja a nemzeti és állami védelem céljából alkotott, a történelem ítélete szerint — miután a jezsuitarend nemzetközi alapelvei és alaptanai változatlanúl a régiek — ma is nemzeti és állami szükségszerűséget képez. A jezsuitáknak ellenőrizhetetlen és a vallásos oltalomnál fogva kiváltságos mozgási szabadsága a belső viszályok által már különben is túlságosan megterhelt hazánkat az ultramontán klerikálizmusnak a politikai hegemoniáért folytatott újabb heves harcaival és a felekezeti béke súlyos háborításaival töltené el. Ezért a hazafias és nem ultramontán irányzatú lakosság nagy többségével megegyezőleg az Evangeliumi Szövetség teljes határozottsággal követeli, hogy e törvénynek sem a jogérzéssel ellentétben álló módosítását meg ne kiséreljék, se annak megszüntetését határozatba ne vegyék, söt inkább a törvényt fenntartani és annak végrehajtását biztositani igyekezzenek."

Magánkehely az úrvacsora-osztásnál. Lausanne-ban a Szentpál-parochia egyháztanácsa, Dubois E. hirlapíró indítványára, tanácskozás tárgyává tette a magánkehely használatát s ezt, a közös kehely mellett, megengedhetőnek találta. Október 6-án a kérdést egyházközségi közgyűlés elé terjesztették, amely az indítvány mellett és ellen felhozott érvek meghallgatása után 66 szavazattal 41 ellenében elhatározta, hogy a magánkehely használatát az urvacsora-osztásnál fakultative megengedi.

Az analfabéták oktatása. Az Országos Közművelődési Tanács az elmult évben 47 vármegyében összesen 342 analfabéta tanfolyamot tartott fenn: összesen 10120 felnőtt írástudatlan jelentkezett, akik közül elköltözködés miatt 3352 maradt ki. Végső eredményül az elmult évben 6748 analfabéta tett sikeres vizsgát az irás, olvasás és számolás elsajátitásáról. Az Országos Közművelődési Tanács a tanulókat ingyenesen látta el iskolakönyvekkel, iróeszközökkel és füzetekkel, a tanítóknak pedig 35746 korona tiszteletdíjat utalt ki eredményes munkájukért. Az 1912—13-ik iskolai évben az analfabéta tanfolyamok országos szervezésének munkálatai már megkezdődtek. Azok a tanítók, akik ebben a nagyfontosságu kulturális munkában részt óhajtanak venni, forduljanak útbaigazitásért és támogatásért az Országos Közművelődési Tanácshoz, Budapest, IV. Ferenciek-tere 3.

Áttérések Poroszországban. A porosz statisztika 1910. évről a protestáns vallásra való áttérések jelentékeny növekedéséről ad számot. E szerint a zsidó vallásra áttért 51 személy (korábbi vallásuk nincs feltüntetve), a kath. vallásra áttért 544 személy (korábbi vallásuk nincs feltüntetve, de annyi megállapitható, hogy ez éven 360 zsidó lett keresztyénné); a prot. vallásra áttért 6126 kath., vagyis 25·6-tal több, mint az előző éven. A Pesti Hirlap berlini levelezője szerint „a kath. egyház hivei ijesztő számban hagyják ott vallásukat, hogy belépjenek a felekezetnélküli egyesületbe. Az elnök az egyesület legközelebbi ülésén 304 új tagot jelentett be, ezt a számot kizárólag Berlin produkálta s ezen új felekezetnélküliek 80%-a r. kath. volt.“

Születési statisztika Németországban. Németországban statisztikai adatok alapján megdöbbenéssel konstatálják, hogy a születések száma hanyatlást mutat. 1876—80-ig ezer lélekre 40·9% születés esett, 1906—8-ig már csak 33·42%, tehát 28 év alatt 7·48% az apadás. Ugyanez a jelenség az összes európai kulturállamokban, de különösen a középeurópai országokban. 1880—1900-ig Svédországban csak 8·2% az apadás, Dániában 5·8%, Norvégiában 3·5% és Finnországban csak 2·7%, ellenben Belgiumban 25·6%, Angolországban 19·2%, Franciaországban 15·4%, a Német birodalomban 11·7%. Németországban egy tudományos bizottságot küldöttek ki e kérdés megvizsgálására. E bizottság megállapitotta, hogy nem a házasságok száma csökken, hanem a gyermekeké. Kutatván a szomorú jelenség okait, e bizottság megállapitotta, hogy a legfőbb oka első sorban a *malthusianizmus* terjedése, még pedig annak uj formája a *neomalthusianismus*, a gyermekáldás szándékos korlátozása, mely az alsóbb rétegekben, a paraszti és munkás sorban is jobban el van terjedve, mint gondolhatná az ember. Második okúl a nagy városok káros befolyását emlitik, mellyel szoros kapcsolatban van a modern *hiperkultura* befolyása s ennek egyik legsajnálatosabb eredménye az, hogy mind kevesebb azoknak az anyáknak a száma, akik maguk táplálják csecsemőiket. A német anyáknak csak harmadrésze teljesíti e természettől rendelt kötelességet, egyharmada nem képes rá szervezeti és egészségi okokból, egyharmada pedig nem akarja. Ehhez jö egy csomó modern

betegség, nemi és idegbetegségek, utóbbiak az alkoholizmus következményeként. A bizottság orvos tagjai hangsúlyozzák, hogy a mind növekedő fogromlás is az okok közé számítandó. Továbbá a *nem kellő táplálkozás.* Svájcban, Németország déli részében, pl. Württembergben, a sorozóbizottságok az alkalmatlanok nagy számáról panaszolnak. Az okok közé sorozzák még a népnek a falusi élettől való idegenkedését, a városokba való özönlését.

Disszidensek Poroszországban. Poroszország utolsó statisztikai kimutatása szerint 100000 emberre esik 839 „más és ismeretlen vallású", egész Poroszországban kereken 337000. Ez a szám 1905 óta 80%-kal emelkedett 190000-ről 337000-re. Ebben a számban benne vannak az alkotmány és szervezet nélküli kis szekták is, de ezek száma 1905 óta nem nőtt jelentékenyen. Az emelkedés oka az egyházakból való kilépés. Ma legkevesebb 150000-re tehető a disszidensek száma s kétségtelen, hogy ez a szám a jövőben állandóan emelkedni fog. E disszidenseknek sok hátrányuk van. Az eskütételnél az isten nevének említése, gyermekeiknek a vallásos oktatásban való részvétele, a katonaságnál a kinos szolgálat, gyötrések; felekezeti temetőben — sok helyt csak ilyen van! — nem temetkezhetnek. Közhivatalokból ki vannak zárva. A szabadvallási községek helyzete sem kedvező. A porosz alkotmány szerint újonnan alakuló vallási közösségek testületi jogokat csak külön törvény útján kaphatnak. De ezt a jogot a szabadvallási közösségek nem kapták meg. Csupán a szabad egyesülés jogára vannak utalva. De a vallási egyesületekre olyan korlátok vannak vetve, aminők nem szorítják még a sport-, ének- és tornaegyesületeket sem A szabadvallási egyesületek nem szerezhetnek birtokot, nem köthetnek szerződést nem állíthatnak hivatalnokokat, nem folytathatnak pert, nem fogadhatnak el ajándékokat és hagyományokat. Olyanformán vannak, mintha az életre meg volna az engedélyük, de meg vo'na tiltva a szükséges levegő és táplálék.

Konfessionslos. Erdekes mozgalomról értesülünk a Christliche Welt egyik utolsó számából. Egész Németország területén egy *Konfessionslos* nevű bizottság működik, melynek célja az, hogy az országos egyházakból való *tömeges* kilépést *szervezze.* A bizottság 1911 elején alakult. Célja: arra törekedni, hogy teljes egyenlő jogúsága elismertessék minden olyan szervezetnek, melynek nem a keresztény vagy a mózesi vallás az alapja; egyesíteni azokat, akik az egyházzal szakítottak abból a célból, hogy kierőszakolják a teljes állampolgári jogegyenlőséget. Németország 220000 disszidensének és felekezetnélkülijének teljes polgári jogát akarja kivívni.

Ez a bizottság folyóiratot ad ki. Ebben olvassuk:

„Harcolunk az orsz. egyház szervezete ellen . . . Le akarjuk rombolni a régi épületet, amely kívül aranyozott, díszes, belül rothadt. Le akarjuk rombolni, mert új épületek emelkednek, melyektől a régi a kilátást elzárja".

Első elnöke *Gurlitt* volt, ez év márciusától *Haeckel* és *Ostwald* a protektorai, júniustól kezdve *Drews* az elnöke, protektorai pedig *Tschirn* és *Wille* Bruno.

Ebből látszik, hogy a német *„Monistenbund“* és *„Freidenkerbund“* vezetői állanak ennek is az élén.

A Monistenbund e bizottság megalakulását üdvözölte s tekintélyes anyagi segéllyel támogatta. Igy a Freidenkerbund müncheni nemzetközi kongresszusa is. A bizottság a disszidenseknek valamely szabadgondolkodó monista egyesületbe való belépését is ajánlja mindig. Úgy látszik tehát, hogy azért agitál a tömeges kilépések érdekében, hogy a monista egyesületek így több tagot nyerjenek. Az is erre mutat, hogy akcióját *Der Weg* c. monista folyóiratban folytatja. A kilépés módozatait megállapítja, szervezi, hogy a kilépőknek e tettükből társadalmi és anyagi hátrányaik ne származzanak. Minden városban bizalmi embereket keres fel, akik listákat vezetnek, a kilépni akarókkal tárgyalnak, a tömeges bejelentés napját megbeszélik és megállapítják. Egy második reformációt várnak, amely — amint remélik — alaposabb regenerációhoz fog vezetni. Örül a bizottság, hogy a Berliner Tageblatt s a Frankfurter Zeitung is észrevette e mozgalmat. A titkár megállapítja, hogy Traub esete nagy lökést adott ügyüknek: Köszönet a főegyháztanácsnak, azért a megfizethetetlen segítségért melyet ítéletével nyujtott e mozgalomnak. Mikor valamely községben új templomot épitenek, akkorra teszik a kilépés napját. A bizalmi emberek országszerte hirdetik: aki világnézetét tudományos megismerésre akarja alapitani, az nem maradhat az egyházban. Aki az igazi előhaladást akarja, lépjen ki az egyházból. A *„Dissident“*-ben Lehmann Ottó írja: „100 év mult el, mióta Németország Napoleon politikai idegen uralmától felszabadult. Nem ülhetjük meg méltóbban jubileumát ama súlyos és nehéz napoknak, mintha most az egyház ezeréves szellemi idegen uralmától szabadítjuk föl magunkat. Azért ünnepelje mindenki ezt a nagy időt a tett jubileumával!“

Sófalvi József levele gróf Teleki Sámuel erd. kancellárnak a Walchius- és Bod Péter-féle unitárius egyháztörténetről.

Méltóságos Gróf és Főispán Úr, nékem méltóztatott Patronus Uram!

Alázatosan engedelmet instálok Nagyságodtól, hogy csaknem épen esméretlen lévén Nagyságod előtt, a közönséges jónak előmozdítására célozó terhes foglalatosságait Nagyságodnak csekély levelemmel megháboritani bátorkodom. Amelyet, hogy Nagyságodtól ki nyerhetek azzal, mind a közhaszonra intézett szándékomnak, a minémüit hazájának s ekklésiájának valóságos szeretője és a tudományoknak maga is nagy ékessége lévén, Nagyságod kegyes favorával örömmel szokott felsegélleni; mind pedig a Nagyságod egész familiájának, különösebben pedig Nagyságodnak is az emlitendő idvezült auctorhoz gyakorlott patrociniumának meggondolása biztat engemet.

Úgy tudom, hogy Nagyságodnál vagyon n. b. e. t. *Bod* uramnak azon Eccl. Historiájának impuruma, amelynek első tomussát még t. *Honert* uramhoz küldötte volt t. *Ajtai* uram és amely azután a t. *Gerdesius* uram kezéhez került, kinek halála után az auctornak akaratjából az ide való bibliothecába adatott t. *Hollebeck* uram által. Tudtára esvén az Gottingába t. *Walchius* uramnak; porontsolta ide jövetelemkor, hogy a mi vagyon benne az erdélyi unitáriusokról, extrahaljam az ő kegyelme számára, minél hamarébb igen nagy

szüksége lévén arra ő kegyelmének azon németűl írt munkájában, melyet nevez *Historiam Haeresium et Schismatum a Christo nato* etc. A mi unitáriusainkról pedig majd semmi datuma nincsen. De érkezvén kezemhez vettem a könyvet, oly véggel, hogy csak extractust csináljak belőle. De ezt csak az első §-ban cselekedtem; azontúl pedig szóról-szóra leírtam a magam hasznomért, látván mely nagy reliquiával őrzik itt a manuscriptumokat. Nem adatott módom benne a mult nyárig, hogy elküldhessem t. *Walchius* uramnak, a mit kivánt belőle, amely idő alatt a hágai pap és professor t. *Bárkey* uram favora által módot találtam az egész *manuscriptumomnak* kinyomtattatásában. Ő kegyelme bé tészi a *Hagona Bipliothecaba;* de nagy bajjal azt is cselekeszem, hogy különös könyv formában is jöjjön ki, hogy így mind Németországon, mind pedig nevezetesebben a hazába többeknek foroghasson kezébe. Most nyomtatódik a 8-dik árkus és ha a kemény tél annyira nem kegyetlenkedett volna a mult heteken, eddig közel volna a vége. Illendőnek ítéltem, hogy az idvezűlt auctor munkáinak ezen részecskéjét, a maga patronusai közzül egynek favorába ajánlanám. Erre választottam Nagysádot, amelyet, hogy szokott kegyessége szerént fogadjon kedvesen, alázatosan instálom. Ha ez aránt való indulatját rövid idő mulva érthetném Nagyságodnak; tartanám azt különös szerencsémnek. Mit cselekedtem ezen munka körűl, reménylem nem véli unalommal Nagyságod, ha meg írom.

A prelum alatt lévő munka tészi a t. Bod uram *manuscrtptumának Lib. II. Cap. XVI. és Lib. III. Cap. XI.* Amely, hogy continue folyna, új részekre, caputokra, lectiokra és §§-ra osztottam. E szerént egy synoptica tabelláját csinálván, ezen munkának, különösön is kinyomtattattam egy néhányat, hogy a munkát előre esméretessé tégyem. Ezek közzül küldöttem a m. consil. gr. *Teleki* László úr Ő Excell. és a collegiumokba is egyet-kettőt. De kevés lévén az exemplar többet nem küldhettem. Azon conspectus szerént *Part. I. cap. I. lect. II. §. IV. in sententia synodali M. Vásárhellyiensi ad prop. III. Blandratae és Part. I. cap. III. lect. 1. §. IX.* a Dávid Ferentz I. propositiojában mely megvagyon *in Lampii Hist. Eccl. Refor. in Hung. et Trans. pag. 228.* kemény expressiok lévén a pápista vallás ellen, *in scholiis ad calcem pagg. adjectis* kívántam azokat mitigálni, ne hogy azok alkalmatosságot adjanak, ezen munkának a hazába lehető bévitettetésének megakadályoztatására. Ugyanezen okból mitigáltam azokat is, amelyeket *Almási* püspök idejében a kolosvári templom elvétettetése alkalmatosságával a Tímonból való citátumon kívül és ugyan az előtte lévő §-ban ír t. *Bod* uram. Reménylem, hogy ezeket senki se fogja nékem controvertálni. A vége felé lévő magyar confessiot és complanatiot, melyet I. Apafi idejében a káptalanból vett ki Kovásznai püspök, a külsőknek kedvekért deákra fordítottam a t. *Bárkey* uram kívánságára, de magyarúl is meghagytam. Ezeken kívül egy-két scholiont adtam hozzá, néhol ad fugam vacui, néhol ad illustrationem; de ez igen kevés. Az említett két *pag.* kétszer lesz kinyomtatódva. Először ugyanis mutatván azon propositiokat t. *Bárkey* uramnak; jónak ítélte ő kegyelme, hogy minden aféle odiosa insimulatio maradjon el és csak generaliter tétessék fel, mit ítéltenek az akkori emberek azokról, akik úgy értének, akárkik légyenek azok. Én azért ezzel a kis változással adtam prelum alá a manuscriptumot, amely szerént ki is jött. De észre vévén azután, hogy a *Dávid* Ferentz propositioja Lampéba, amelyet azután kaptam kezemhez megvagyon; a másik is kinyomtatott munkából

citáltatik, amely egyik sem a t. *Bod* uram munkája: jobbnak tartottam, hogy szóról-szóra maradjon meg, amint volt és amely szerencsétlenségtől féltem az exemplárokat, valami scholionokkal kerüljem el, ha lehet. Igy, el végeződvén a munka, a t. *Bárkey* uram approbatiojából, e szerént is ki jő az a két pagina. Amelyiket jobbnak ítélik mások, azt bocsátom a hazába. Vette t. *Walchius* uram az extractussal együtt a conspectusokat, melyeket küldöttem, hogy másokkal is communicáljon és nem régen küldött levelébe nagyon örvendi ezen munkának, kinyomtattatását. Irja, hogy egy tudós ember, akit a Regiomontumi superintendensnek gondolok lenni, közlött valamit ő kegyelmével az erdélyi unitáriusokról, de az is igen keveset tudhatott; azért késlelteti munkáját, amíg ezt kezéhez veheti. Az a superintendens ezelőtt 20 esztendővel írt Historiam Socinianismi Prussici, amelynek praefatiojában igéretet tészen, hogy arról a sectáról egy bőv históriát ír. Ugyanott egész conspectussát adja a maga planumának. Három parsból fog állani az egész munka, melyben a II-dik parsnak egyik *caputja* lészen *de Unitariis in Transylvania*. Egy volumen kijött már a mult nyáron, amely continet *Historiam Litterariam Socinianismi*. Azon *Socinianismus Prussicusból* tudom, hogy amely egy árkus confessiot mutogatgatnak a mi unitáriusaink in IV-to, amelynek titulusába citálják a *Rákótzi* Sigmondtól fogva való fejedelmeket *Carolus* VI-ig, úgy mint, akik mind confirmálták azon confessiot; azt 1660 táján bémutatták a Lengyelországból kihajtott unitáriusok a brandenburgi electornak. Ez az szóról-szóra, amelyet ezelőtt 3 esztendővel a mi felséges császárunknak is bémutattak Kolosvárt az erdélyi unitáriusok. Nagyon szeretném tudni, megvolt-é az Erdélybe 1660. előtt, vagy pedig az akkor Kolosvárt megtelepedett exul lengyel unitáriusok vitték bé magokkal Erdélybe? Ez ugyan is feltételem, hogy mivel 1638-an innen majd semmi sincsen a t. *Bod* uram manuscriptumában az ő állapotjokról, ha némely kérdéseimre feleletet vehetek Erdélyből, egy kévés supplementumot adjak hozzá az időtől fogva való állapotjokról. Abban bétészem ezt a confessiot is, arra való observatióimmal. Úgy látszik, ugyanis, hogy nem candide bánnak a publikummal, amint az 1638-ban és azelőtt is approbáltatott confessiojokból megmutathatom. A közelebb való esztendőkben nagyon elterjedett az a confessio a külső országokon, mivel 1774-be Leonardiába is kinyomtattatta *Lázár* uram. Sueviába *le Brét* uram is kapott egyet és hogy el ne vesszen, mint nagy újságot és az erdélyi unitáriusoknak igaz confessioját, a maga historica collectiojába kinyomtattatta. Sokkal más forma confessiojokat lehet megmutatni a históriából. Hogy a t. *Bod* uram nevét, amely a hazától elég tiszteletet érdemel, a külsők előtt is esméretessé tégyem, gondoltam, hogy a praefátioba írjam le egy-két szóval az ő kegyelme életét, ha Erdélyben küldött kérdéseimre választ vévén, megtudhatnám hol és mikor született, mikor lett Enyeden deákká, tractus notáriussává, generális nótáriussá és mikor halt meg. De úgy értem, hogy azon kérdéseimet, melyeket még octoberben leküldöttem, mindeddig se vitték le.

A mult esztendőben új seculumát kezdvén az academiánk, újulás esett a professoraink között, amely a többi belgiumi academiákban is, Franekerán kivül változást tett. A jubileumi orator és poeta, u. m. *Ganbius* és Adrianus *van Royen* uramék elkéredzvén, honorarius professorokká tétettek. Ő kegyelmek helyébe jöttenek, chemiae professornak Utrechtből t. *Hahn* uram talán 2600 forint fizetésre; *van Royen* uram helyébe pedig Hardervyckből *Oosterdyck*

uram, az utrechtinek a fija. Mindenik septemberbe köszöntött be, orálván *Hahn* uram *de medico speculatore, Oosterdyck* uram pedig de officio medici artem medicam quovis modo in utilitatem publicam convertendi. *Hahn* uram helyébe kettőt vittek az utrechtiek; physicára Hardervyckből, chemiára Groningából. Hardervyckbe vitetett *Oosterdyck* uram helyébe egy ide való *Forsten* nevű déák, aki a jubileumkor doctoroltatott volt more maiorum; a másik helyébe pedig philosophiára, egy ugyancsak itt doctoraltatott *Niehof* nevű ifjú, aki a mult jubileum után ment volt daventriai professornak. Ez a változás útat nyitott arra, hogy novo et inaudito exemplo egy ref. magyar is professorságot érjen a tudós emberekkel bővölködő belgák között. *Tsernák* László uram, aki debretzeni seniorsága után, egy ideig Helvetziába mulatott, onnan pedig Groningába jött, a hol 1773-ba medicinába, 1775-be philosophiába gradust is vett. Sok privatum collegiumai és emberséges magaviselete által elhíresedvén Daventriába philosophiae professornak vitetett. A mi öreg 80. esztendős bibliothecariusunk Abr. *Gronovius* uram meghala a mult augustusba és már *Rhunkerius* uram egyedűl viseli azt a hivatalt. A könyvei májusba vagy júniusba fognak augealtatni. Nagy két nyomorúságon ment által az ősztöl fogva az egész Belgium. Mikor karácson előtt nagy áradások valának, annyira nevekedett volt a tenger, hogy Nord-Hollándiába azon a mértéken, amelyre vigyáznak a strásák és amely 100 részre vagyon osztva, a 96-dik numerusig hágott fel a víz. Amsterdamba és kivált Nord-Hollándiába, az alsó házakba bément a víz és a bölcsős gyermeket kivitte, amely miatt sok emberek és oktalan állatok elvesztek. A többek között egy paraszt ember jó uszó lévén 14 embert szabadított meg a haláltól, utoljára osztán maga beléholt a vízbe. Ennek tiszteletére az amsterdami *Burmán* Péter carment írt, melyet nevezett *Apotheosis N. N.* A második nyomorúságot én is érzettem Ez volt a múlt heteken kegyetlenkedett hideg idő, amely miatt meggörbedve járó, szánakozásra méltó sok nyomorult szegény csaknem utolsó ínségre jutott. 27 januarii 3 gradusra volt a Mercurius a nullán alól a Farenheitianum thermometrumban; úgy, hogy egy néhány órákig kegyetlenebb hidegünk volt, mint az 1740-béli; sőt Allamand uram azt tartja, hogy ez az egész seculumban legnagyobb volt, mivel a 1709-beli observatióknak, az instrumentumok defectussa miatt nem lehet tuto hinni. Botsánatot instálok alázatoson alkalmatlanságomnak és magamat Nagyságod kegyes gratiájába ajánlván maradok állandóúl, Méltóságos Gróf és Főispán Úr, Nagyságodnak

Leydában, 1776. alázatos tisztelője:
13. Februarii. *Sófalvi Jósef.*

(Eredetije a széki gróf Teleki nemzetség marosvásárhelyi levéltárában: grof Teleki Sámuel kancellár levelezései között.) *Ifj. Biás István.*

Pályázat egyházi beszéd írására. Közönséges vasárnapi ünnepre népszerű nyelven egyházi beszéd írandó a protestáns hitélet szabadelvű irányának szellemében s a nép vallásos hitének és erkölcsi érzésének a serkentésére. A beszéd I. Ján. 4. r. 16 versében foglalt ez alapígére írandó: „Az isten szeretet; s aki a szeretetben marad, az Istenben marad és az Isten is ő benne." A beszéd terjedelme ciceró betűkkel nyomtatva nyolcad alakban legfennebb 12—16 oldalra terjedhet. A pályadíj száz korona, mely a birálat kihirdetése

után csak abszolut becsű eredeti beszédnek adatik ki. A birálat eredményét az 1913. évi egyházi főtanácson hirdetik ki; a birálatot pedig az E. K. Tanács által a kolozsvári unitárius kollégiumban tanító, felszentelt tanárok és lelkészek köréből, az E. K. Tanács által választott birálóbizottság eszközli. Pályázhat minden felszentelt unitárius lelkész, kivéve az előbb említett kollégiumban tanító, tanárokat és lelkészeket. A pályaművek idegen kézzel irandók le és jeligével látandók el, a szerző neve pedig külön borítékba zárandó s a boríték a pályamunka jeligéjével látandó el. A pályaművek 1913. évi május hó 1-ig posta útján az unitárius püspöki hivatalhoz küldendők be. Később beérkezett művek pályázatra nem bocsáttatnak. A pályamű a nyertes tulajdona marad, de a „Keresztény Magvető"-ben kiadatik. Nyomtatásban már megjelent beszédek nem versenyezhetnek.

Gyászhírek. *Kiss Sándor* nyug. unitárius lelkész és esperes életének 73 dik, boldog házasságának 47-dik évében 49 évi lelkészi szolgálat után Sepsiszentkirályon dec. hó 9-én rövid szenvedés után elhunyt. Halálát neje, gyermekei és széleskörű rokonság gyászolja. — *Id. Demeter Lőrinc* magyarzsákodi nyug. unitárius lelkész és 1848–49-diki honvéd őrmester életének 85., második házasságának 32. évében dec. 27-én hosszas szenvedés után Nagysolymosban meghalt. Nagy szorgalmú, tiszta jellemű lelkész volt, aki szűkebb családján kívűl családja tagjaivá fogadta magyarzsákodi híveit is, akiknek ötven évig hírdette az istennek igéjét. Neje, gyermekei, menyei és unokái fájlalják a szerető férj, gondos édes apa, nagy apa, após és rokon elhunytát. — *Hadházy József,* désfalvi nyug. unitárius lelkész, egyházi tanácsos, Kisküküllő vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, életének 76., boldog házasságának 50. évében január hó 7-én hosszas szenvedés után elhunyt. Lelkészi pályáját szülőfalujában, Székelymuzsnában kezdette. Majd Székelyderzsben és utóbb Désfalván, összesen 49 évi szolgálattal érdemelte ki népének szeretetét, lelkiismeretének nyugalmát, tiszttársainak és hatóságainak elismerését. Egy évet és három hónapot töltött Sándor fiánál, az egyház pénztárnoka családjában nyugalomban. Hűséges, szerető gonddal nagy családot nevelt. Élete a folytonos munka, a szeretet, az istenben való igaz és mélységes hit példáját mutatja. Temetése jan 9-én d. u. 3 órakor volt aköztemető halottas kápolnájából széleskörű részvét megnyilvánulásával. A koporsó fölött Csifó Salamon mondott meghatott hangon imádságot, a sirnál Sándor Gergely lelkész búcsuzott désfalvi hívei nevében. A gyászszertartás elején és végén az ifjúsági dalkörből alakitott férfikar énekelt szépen és szabatosan gyászdalokat. — *Ürmösi Kálmánné,* szül. *Bodolai Juliánna* életének 59., házasságának 40. évében febr. 4-én rövid, súlyos szenvedés után megszünt élni. Életével nemcsak családjának, henem az egész társadalomnak hasznára volt s kerülve a feltünést, mindenütt megszerezte a jók és igazak becsületét és szeretetét. Halálát férje, folyoiratunk munkatársa, Károly, Kálmán, József, Gábor, Jenő és Margit gyermekei s számos közeli és távoli rokonai gyászolják.